

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Postava čarodějnice v literatuře pro děti a mládež

Bakalářská práce

Autor: Tereza Švachová
Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání (minor)
Vedoucí práce: Mgr. Petra Bubeníčková, Ph.D.
Oponent práce: dr. hab. Marcin Lukasz Filipowicz, Dr.

Zadání bakalářské práce

Autor: Tereza Švachová
Studium: P20P0312
Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Postava čarodějnice v literatuře pro děti a mládež**

Název bakalářské práce AJ: The witch character for kids and youth in literature

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se bude zabývat postavou čarodějnice. Pokusí se vysvětlit rozdíly znaků této postavy v lidové a autorské pohádce. Součástí práce bude komparace vybraných pohádek s postavou čarodějnice v lidové a autorské tvorbě.

ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006, 171 s. ISBN 80-7367-095-X.

ČERVENKA, Jan a Ivan ADAMOVIČ. *O pohádkách*. SNDK - Státní nakladatelství dětské knihy, 1960.

NEFF, Ondřej a Ivan ADAMOVIČ. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha, 1995.

ŠUBRTOVÁ, Milena. *Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990-2010*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, 327 s. ISBN 978-80-210-5692-3.

TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Petra Bubeníčková, Ph.D.

Oponent: dr. hab. Marcin Lukasz Filipowicz, Dr.

Datum zadání závěrečné práce: 12.11.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí závěrečné práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Podpis:

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat Mgr. Petře Bubeníčkové, Ph.D. za odborné vedení práce, ochotu, trpělivost a podporu, kterou mě během psaní práce zahrnovala. Dále bych chtěla poděkovat rodině, mým kamarádům a kolegům, na které jsem se mohla vždy obrátit a byli mi velkou oporou.

Anotace

ŠVACHOVÁ, Tereza. *Postava čarodějnice v literatuře pro děti a mládež*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022. 55 s. Bakalářská práce.

Tématem bakalářské práce je postava čarodějnice v literatuře pro děti a mládež. Práce konkrétně charakterizuje pohádku jako žánr, uvádí typologii pohádek a jejich dělení na lidovou a autorskou. Práce dále pojednává o funkcích, které pohádka plní. Zabývá se také Jungovými archetypy, především ženskými ve spojení s postavou čarodějnice. Samostatná kapitola je věnována charakteristice čarodějnice – jejímu vzhledu, chování a popisu prostředí, ve kterém se může objevovat. V neposlední řadě se práce věnuje dané postavě ve vybraných lidových a autorských pohádkách a jejich následné komparaci.

Klíčová slova: pohádka, archetyp, čarodějnice, lidová pohádka, autorská pohádka

Annotation

ŠVACHOVÁ, Tereza. *The witch character for kids and youth in literature*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2022. 55 s. Bachelor Degree Thesis.

The topic of this bachelor's thesis is the character of a witch in literature for children and adolescents. The thesis specifically characterises fairytale as a genre, states the typology of fairytales and the division of fairytales into folk and authorial. The thesis also focuses on the function that a fairytale has. It then deals with Jung's archetypes, especially focusing on female ones, in connection with the character of a witch. A separate chapter is focused on the characteristics of a witch – the appearance, behaviour, and the description of the setting which she lives in. Last but not least the thesis deals with the character of a witch in specific folk and authorial fairytales, followed by the comparison.

Keywords: fairytale, archetype, witch, folk fairytale, authorial fairytale

Obsah

Úvod.....	8
1 Pohádky.....	9
1.1 Teorie vzniku pohádek.....	11
1.2 Lidová pohádka.....	12
1.3 Autorská pohádka	15
1.4 Typologie pohádky	17
1.5 Funkce pohádky	19
2 Archetypy a jejich význam	22
2.1 Základní archetypy podle Junga	24
2.2 Čtyři ústřední ženské archetypy.....	25
2.2.1 Archetyp Matka	25
2.2.2 Hetéra.....	26
2.2.3 Amazonka	27
2.2.4 Médium.....	27
3 Postava čarodějnice.....	29
3.1 Charakteristika postavy čarodějnice	29
3.2 Další známé postavy čarodějnic.....	31
3.2.1 Hekaté	32
3.2.2 Morgana Le Fay.....	33
3.2.3 Kirké	34
3.2.4 Pýthia	35
4 Postava čarodějnice v lidové a autorské pohádce	36
4.1 Postava čarodějnice v lidové pohádce	36
4.1.1 Postava čarodějnice v pohádkách K. J. Erbena.....	37
4.1.2 Postava čarodějnice v pohádkách Boženy Němcové.....	38
4.1.3 Jeníček a Mařenka – Wilhelm a Jacob Grimm	39
4.1.4 Pohádka o perníkové chaloupce – Božena Němcová	39
4.1.5 Rozbor pohádek Jeníček a Mařenka, Pohádka o perníkové chaloupce	40
4.2 Postava čarodějnice v autorské pohádce.....	43
4.3 Porovnání postavy čarodějnice v lidové a autorské pohádce.....	47
Závěr	51
Seznam literatury	53

Úvod

Pohádky jsou nedílnou součástí lidské civilizace. Lidé potřebují příběhy, protože příběhy vzbuzují ve čtenáři útěchu a naději. O pohádkách to platí nevyjímaje. Přináší nám vidinu lepších zítřků, ukazují nám nelehké životní osudy, se kterými může souznít, jak mladý, tak i dospělý jedinec. V pohádkách je uložena moudrost našich předků, proto nám tyto příběhy přinášejí rady, ale i jakýsi životní nadhled, že vše dobře dopadne, ať už je to, jakkoliv zlé. Pohádky jsou bohatstvím každé národní slovesnosti, nemělo by se na takové cennosti zapomínat a stále si je předávat dál.

Tato práce se bude zaměřovat na žánr pohádky. Přesněji na jejich typologii, rozdělení – autorskou, lidovou pohádku a jejich funkce. Dále se zaměří na ženské archetypy a postavu čarodějnice ve vybraných textech. Cílem bude zkoumání působení čarodějnice v lidových a autorských pohádkách, následně rozklíčování proměn znaků dané postavy a určení její funkce v daných příbězích.

V bakalářské práci bude vysvětlen pojem pohádka a teorie vzniku tohoto žánru. Následně se budeme zabývat typologií pohádky, jejími funkcemi a v neposlední řadě popíšeme a vysvětlíme rozdíly mezi pohádkou lidovou a autorskou.

V další části budou přiblíženy Jungovy základní archetypy a také čtyři ústřední ženské archetypy. Představeny budou z důvodu lepšího a snazšího porozumění postavy čarodějnice, která se může ukrývat v ženských hrdinkách, nebo představovat jejich stín.

V kapitole, která se bude věnovat této figuře, bude vysvětlen její původ. Popsán bude její vnější vzhled, také prostředí, kde žije či budou popsáni její pomocníci. Zaměří se i na její vnitřní stránku, která v příbězích značně působí.

Zmíněn bude i přesah této postavy do dnešní doby v rámci ženských hnutí. Jedna z kapitol přinese přehled dalších známých čarodějnic z národních sběratelství po celém světě.

V interpretační části budou popsány příběhy, v nichž vystupuje čarodějnice. Nejprve se zaměříme na lidové pohádky, kde je tato postava čtenáři přiblížena v archetypální rovině. V této kapitole bude pozornost věnována komparaci pohádky bratří Grimmů *Jeníček a Mařenka* a její adaptaci B. Němcové *O pohádkové chaloupce*.

V další části budou rozebrány pohádky autorské s postavou čarodějnice a také bude poukázáno na rozdíly vnímání znaků této postavy v lidovém a autorském pojetí.

1 Pohádky

Dětská literatura, též nazývána jako literatura pro děti a mládež (LPDM) se vyjímá svým protikladem k literatuře pro dospělé. Tato literatura je určena zpravidla dětem a mladistvým ve věku 3–16 let. Některé žánry v LPDM reagují na věk dítěte. U předškolního věku (3-6 let) to jsou především říkadla, hádanky apod. Pro mladší školní věk (6–10 let) se uvádějí autorské pohádky či pověsti. Ve starším školním věku (11–15 let) se doporučují dobrodružné romány, fantasy nebo naučná beletrie. V LPDM je význačná schopnost tvůrce evokovat dětský věk a komunikovat se čtenářem. V této literatuře jsou časté barevné ilustrace.¹

Některé z pohádkových narativů si uchováváme v paměti dodnes. Možná proto, že nás upoutal daný příběh, okolnosti při četbě nebo možná prostředí, ve kterém se děj odehrává. Vždy to v lidech něco zanechalo, stejně tak jako je v nich předem zakořeněna představa, že když kupují malým dětem knížku, vždy se se zpravidla dívají po pohádkách. Možná je to nějaký zvyk, přežitek, který vzbuzuje, že zrovna pohádky jsou pro děti tou nejlepší volbou. Možná je k tomu vede myšlenka či víra v ryznost, půvabnost, naivnost tohoto útvaru. Také fantazie a neporušená duše, která většinou v pohádkách vítězí, je těm nejmenším nejbližší.

V současném literárním bádání lze charakterizovat pohádky jako literární texty, které vznikly na základě starodávných vyprávění. Pohádka se řadí k nejstarším žánrům ústní lidové slovesnosti. Podle psychologa a psychoanalytika B. Bettelheima „*pohádka je výsledkem příběhu milionkrát vyprávěného a přetvářeného různými dospělými osobami pro mnoho jiných dospělých i dětí.*“²

Přesná a jasná definice pohádky je velmi diskutabilní a obtížná, ne-li nemožná. Berou se v potaz přeměny, kterými pohádka po staletí prošla. V potaz přicházejí i množství jejích různotvarů.³ Žánr pohádky nemá pevně vymezené hranice, můžeme v ní najít podobné rysy s mýtem, bajkou, pověstí či povídkou. O její správnou podobu a funkci rezonovaly spory už v dřívějších dobách a diskuse na toto téma přetrvává dodnes.

¹ MOCNÁ, D. a PETERKA J. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 360–361.

² BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek*. Praha: Nakl. Lid. nov., 2000, s. 148.

³ VAŘEJKOVÁ, V. *Česká autorská pohádka*. 1. vyd. Brno: CERM, 1998, s. 3.

Starodávná vyprávění většinou tvořila bájně představy lidstva či věčná touha po naplnění dobra. Děti odnepaměti velmi přitahuje čarovný svět. Svět magie, vyskytující se v pohádkách, kde pravidla ani přírodní zákony neexistují. Mladého čtenáře to izoluje od reality a vtahuje do světa fungujícího podle vlastního řádu. Objevuje se zde pravidlo viny a trestu, dobro vítězí nad zlem, láska nad nenávisť, chytrost nad hloupostí. Původně by příběh neměl mít určité místo a čas, avšak v autorské pohádce tomu tak není.

V pohádce se také hojně využívají opakující se formule, zvláště na začátku a na konci příběhu. Tento ozdobný směr nejprve čtenáře vtáhne do děje svojí vstupní formulací: „Bylo, nebylo...“ a čtenářova mysl, po tomto kouzelném vstupu, se začne množit fantazií a představivostí. Na druhou stranu zase výstupná formule: „Žili spolu šťastně až do smrti...“ ve čtenáři evokuje, jakýsi klid, že vše vždy dobře dopadne. Takové formulace nemají jen dekorativní funkci, ale mají funkci upozornovací. Signalizují, že čtenář uslyší příběh, který se stal mimo skutečnost. Navozují tím v příjemci pocit fiktivní skutečnosti. Pohádkové závěry mají pro čtenáře funkci oznamovací, že pohádka skončila. Také je uvádějí zpět do reality.⁴

V příbězích pohádek dále vystupují nadpřirozené postavy. *„Pohádka silnou čarou rozděluje postavy kladné a záporné. Pohádkový rek musí být bezpodmínečně udatný, ztepilý, ušlechtilý, věrný a důvtipný, hrdinka je tak krásná, až se každému zastaví srdce, ale má ještě další kladné vlastnosti navíc, je dobrotivá, přívětivá, trpělivá, pracovitá. A naopak jejich protivníci – čarodějnice nebo zrádný sok – se chovají surově, věrolomně nebo pošetile. Vlastnosti postav jsou projeveny slovy jen výjimečně.“*⁵ Figury jednájí podle jejich psychologie, citů a úvah, které se uplatňují především v činech a akcích. *„Pohádkové postavy nerozumují, nehlobají a zbytečně moc nemluví, ale neustále jednájí.“*⁶

V pohádkách se objevují motivy magických čísel (např. číslo tři a jeho násobky), kouzelných předmětů, plnění zdánlivě neřešitelných úkolů nebo možnost přenést se do jiného světa.

⁴ SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 39-40.*

⁵ Tamtéž, s. 38–39.

⁶ Tamtéž.

1.1 Teorie vzniku pohádek

Podle srovnávací folkloristiky sledujeme původ a vznik pohádek ve čtyřech teoriích. Jsou to teorie: *mytologická*, *antropologická*, *migrační* a *historicko-geografická*.⁷ První, celkově i v bádání si stojí na prvním místě, je *teorie mytologická*. Tato teorie se zrodila začátkem 19. stol. v období romantismu. Pomyslný základový kámen jí položili němečtí sběratelé Jacob a Wilhem Grimmové se sbírkou *Pohádky pro děti a domov*. Bratři Grimmové též položili základy vědeckému bádání a adaptace lidových pohádek, které považovali za zbytky starých indoevropských mýtů.⁸ U nás je představitelem *mytologické teorie* například Karel Jaromír Erben.

Antropologická teorie staví svou teorii na tom, že lidová pohádka nabývala děje a prvotní představy o postavách a situacích z náboženských rituálů. Tato teorie vidí velké hodnoty i v morální stránce. Autorem této teorie je Andrew Lang. Za zastánce můžeme považovat i S. Freuda, který se zabýval lidskými sny a bděním.

Další z teorií je *migrační teorie*, jak už sám název napovídá, přináší poznatek o tom, že pohádky se stěhovaly od národu k národu a každé nové prostředí je přetvářelo a formulovalo specificky podle své kultury. Hlavním představitelem této teorie je Theodor Benfey, jenž se domníval, že pomyslnou pravlastí pohádek je buddhistická Indie. Tuto teorii u nás zastával literární kritik Václav Tille. Podle níž tedy pohádka vznikla na jednom místě a poté se šířila do jiných kultur.

Na tuto teorii navazovala teorie *historicko-geografická*. Její bádání se odvíjí opět od názvu. Pohádkové území rozšiřuje i na oblasti jiných národů (arabských, Egypt a oblasti obývanými Kelty). U každé pohádky hledá původ a směr jejího šíření. Stále aktuálním badatelem o pohádkách je svými závěry Vladimír Jakovlevič Propp. V díle *Morfologie pohádky (1970)* došel k závěru, že stále opakující se syžetová témata jsou doložena často stejnými činnostmi připisovanými různým postavám⁹

⁷ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 108.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž, s. 109.

O pohádkách se říká, že mají povahu mezinárodní, zatímco pověsti mají rysy národní a krajevé. Avšak také v pohádkách se uplatňují distinkce národní a regionální.¹⁰ Pohádkové motivy, postavy a syžety dostávají tradiční domácí rysy. Postavy mají jména, která jsou na určitých místech a oblastech často užívaná. Fabule vyprávění se přizpůsobí domácímu a regionálnímu prostředí. Pohádka se tak stává výrazem domácího života, regionu a národa. V důsledku mnoho odborníků, umělců a čtenářů považovali pohádku za vyjádření národního života a ducha.¹¹

1.2 Lidová pohádka

Lidovým pohádkám se připisuje vznik už v egyptských záznamech. Víme o nich také od Platóna, který tvrdil, že staré ženy vyprávěly svým dětem symbolické příběhy. Až do 17. – 18. stol. se pohádky vyprávěly v odlehlých částech civilizace. Dodnes se vyprávějí mladým i starým lidem. Lidé, kteří žili na venkově, měli vyprávění pohádkových příběhů jako základní duchovní činnost.¹²

Prvopočátek lidové pohádky se tak nachází v lidové slovesnosti. Podle O. Sirovátky zní definice lidové pohádky takto: „*Lidová pohádka je definovaná jako epický prozaický žánr ústní lidové slovesnosti, jehož základem je umělecká fantastika nebo podobenství.*“¹³ Za zakladatele a významné sběratele lidových pohádek jsou považováni bratři Jacob a Wilhelm Grimmové s jejich sbírkou *Pohádky pro děti a domov*.¹⁴ Lidové pohádky byly vyprávěny dospělými lidmi, původně byly určeny pro dospělé posluchače.¹⁵ Nechyběly v nich rysy násilí a erotických motivů, avšak pohádkové příběhy prošly díky autorským adaptacím žánrovým vývojem, a proto jsou dnes reprezentantem dětské literatury.

Žánr pohádek existuje už dlouhou dobu. Pohádky se postupně zapisovaly do knižní podoby. Z jedním z důvodů, proč je řadíme do pohádek tradičních čili lidových, je, že počáteční autor

¹⁰ BENEŠOVÁ, A. *Děti a pohádky*. In: *O Pohádkách*. Usp. J. Červenka. Praha 1960, s. 222-223.

¹¹ SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 34.

¹² VON FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, s. 167–168.

¹³ SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s.32.

¹⁴ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 108.

¹⁵ Tamtéž.

je neznámý. Jádrem lidové pohádky může být například vymyšlený příběh s nereálným dějem, postavami a prostředím.¹⁶ Tímto typem pohádky se rozumí přesný záznam autentického lidového vyprávění, jemuž sběratel dává pevnou literární formu. Tato adaptace proměňuje lidové pohádky v literární text.¹⁷

Literární teoretička Dagmar Mocná a literární teoretik Josef Peterka rozlišují ve svém díle *Encyklopedie literárních žánrů pohádky lidové a autorské*. Pohádky lidové dále klasifikují na *kouzelné, zvířecí, legendární a novelistické*.¹⁸

Nejstarším útvarem jsou *pohádky kouzelné*. Jak už tento název napovídá tyto pohádky zdobí kouzla, zázračný obsah, v některých případech i nadpřirozený prostor. Postavy zde zůstávají neměnné, protože každá postava má svou roli vycházející z archetypálních rozdělení.¹⁹

Zvířecí pohádka se vyznačuje hlavními postavami, které představují zosobněná zvířata. V metaforickém, nebo alegorickém obrazu vyobrazují nositele kladných či záporných vlastností. Typické pro ně je moralita, čímž se přibližují zvířecím bajkám.²⁰

Dalším typem jsou *pohádky legendární*. Ta se pomocí děje pokouší vysvětlit původ a pojmenování různých jevů, opíraje se o biblické postavy a příběhy. Tyto pohádky se nacházejí i ve sbírkách B. Němcové a K. J. Erbena.²¹

Za vývojově nejmladší je považována *pohádka novelistická*. Zde je vyobrazen reálný svět, každodenní život a sociální problematika. V dílech je očividná satira i humor, vysmívající se lidské pýše, hlouposti či nadutosti. Minimálně jsou použity kouzla a nadpřirozené jevy. *Pohádka novelistická* má svou výstavbou velmi blízko k povídce.²²

¹⁶ CHALOUPEK, O. a VORÁČEK, J. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 539.

¹⁷ TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992, s. 67.

¹⁸ MOCNÁ, D. a PETERKA J. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 473.

¹⁹ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 108.

²⁰ TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992, s. 66.

²¹ URBANOVÁ, S. a ROŠOVÁ, M. *Žánry, osobnosti a díla: (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. 4. vyd. (upravené a rozšířené). Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 2003, s. 51.

²² Tamtéž.

Lidová pohádka neodmyslitelně patří k literární historii národního a světového písemnictví a je častým předmětem folkloristického bádání. Můžeme ji považovat za jednu z předních žánrů literatury pro děti a mládež. Pohádkové varianty, postavy a příběhy jsou poutavé pro řadu psychologů. Především zejména pro psychoanalytickou a archetypální analýzu lidské psychiky. Pohádkou se například zabírali C. G. Jung, Bruno Bettelheim, Marie – Louise von Franz. Tento literární útvar je také zkoumán komparatistickou metodou, především ve folkloristice, v literární vědě a v psychologii. V literární vědě se zkoumá pomocí formalismu nebo sémiotiky.²³

V lidových pohádkách je zcela zřetelně oddělena pozice dobra a zla²⁴, proto jsou velice často nazývány jako pohádky morální. Zlo může čtenář spatřovat v podobě postav čertů, čarodějníc nebo draků.²⁵ Vždy tyto temné síly mají tak do poloviny příběhu navrch, pak se najednou začne projevovat dobro a mladý čtenář se tak může ztotožnit s hlavním hrdinou, který se vydal na svou iniciační cestu, jejímž cílem je porazit dané zlo. Dochází k formování charakterových vlastností dítěte, které se ztotožnilo s hlavním hrdinou plným dobrých vlastností, proto postavy v pohádkách mají, jak už bylo zmíněno jednoznačné role a vlastnosti.

Lidová pohádka se tedy projevuje anonymním, kolektivním tvůrcem a jeho vyjádření svých názorů, tužeb, myšlení a citění, díky kterému promlouval a získal si své vypravěče. U nás se největšímu rozmachu sběratelské tradice dostalo v době národního obrození.

Prvním vydavatelem a sběratelem je Jakub Malý, jehož sbírka *Národní české pohádky a pověsti* vyšla roku 1838.²⁶ Za zakladatele sběratelské tvorby jsou považováni Karel Jaromír Erben, Božena Němcová, Karel Havlíček Borovský.

K. J. Erben je také považován za průkopníka vědeckého bádání národního folklóru. Inspiraci hledal např. u bratří Grimmů. Ovšem Erben s Němcovou měli rozdílné přístupy a názory k lidovým pohádkám. „*B. Němcová promítala do lidové filozofie pohádek vlastní bytostnou touhu po spravedlivém uspořádání společnosti a svou vizi ušlechtilého člověka, K. J.*

²³ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 108.

²⁴ SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 38.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ MOCNÁ, D. a PETERKA, J. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 476.

*Erben spatřoval v pohádce potvrzení své folkloristické koncepce mytologické.*²⁷ Podle historičky a kandidátky věd Šmahelové neměla Němcová až tak hluboké folkloristické znalosti ani teoretické předpoklady jako Erben, avšak do poetiky lidové slovesnosti se jí podařilo proniknout. V pohádkách objevila umělecké a ideové hodnoty.²⁸ Obsah svých pohádek obohatila o vedlejší epizody i psychologické motivy. Mezi naše poslední sběratele folkloru patří Josef Štefan Kubín s jeho dílem *Pohádky z Podkrkonoší a Kladska*, které zaznamenával v původním znění.

1.3 Autorská pohádka

Oproti pohádce lidové je autorská pohádka vývojově mladší. Také je nazývána jako moderní či umělá.²⁹ Autorská pohádka se může zdát na první pohled jasněji a jednodušeji definovatelná oproti pohádce lidové. Čtenářům se může zdát a ve skutečnosti je dáno, že se jedná o umělý příběh s určitými pohádkovými znaky.

Počátky autorské pohádky jsou charakteristické pro romantismus, avšak kořeny nacházíme v období italské renesance. Exotické prostředí příběhů, zájem o folklor, individuální znaky hlavního hrdiny, nebo tragický konec – to byly jejich základní rysy.³⁰ Pohádky vzniklé v této době však skýtal i konkrétní problémy 19. stol. Objevovalo se zde i vlastenectví, autoři vykreslovali sociální problémy a občas v pohádce byla skryta satira na danou dobu. Přestože se autoři drželi specifických žánrových postupů folklorních pohádek, vytvářeli původní autorský text, kde se zobrazuje jejich tvůrčí osobnost. Důraz na individualitu autora je znatelnější než na původní lidovou tradici.³¹

Za zakladatele autorské pohádky je považován Hans Christian Andersen. U pohádek jsme zvyklí, že pohádky končí ve většině případů dobře. Andersen, občas řazený ke *skepticismu*³², je pověstný tím, že jeho pohádky nutně neskončí šťastně, jak jsme u pohádek většinou zvyklí

²⁷ TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992, s. 68.

²⁸ ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1989, s. 23.

²⁹ URBANOVÁ, S. a ROISOVÁ, M. *Žánry, osobnosti a díla: (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. 4. vyd. (upravené a rozšířené). Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 2003, s. 71.

³⁰ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 129.

³¹ VAŘEJKOVÁ, V. *Česká autorská pohádka*. Brno, Cerm Akademické nakladatelství, 1998, s. 6.

³² Skepticismus je filozofický směr, který zpochybňuje možnost pravdivého poznání.

„V podtextu jeho pohádek zaznívá totiž přesvědčení, že v tomto světě se lze jen málokdy dočkat vděku, uznání nebo lásky.“³³

Na Andersena navazuje se svou pohádkovou tvorbou Oscar Wilde. Podle Jany Čeňkové „Andersen a Wilde byli prvními autory, kteří do pohádky vnesli civilní realie a problémy současného světa.“³⁴ Když čteme Wildovy pohádky, často jsme zaskočeni tím, že jsou označovány jako pohádky. Objevuje se zde hodně *symbolismu*³⁵ občas až *existencialismu*³⁶. Témata jsou skryta za symboly a jsou spíše pochopitelnější pro dospělé. Pro Wilda jsou typické jinotaje, ironie, satira a ztráta inspirace folklorem.

V českém prostředí se autorská pohádka vyvíjela poněkud pomaleji. Česká autorská pohádka vznikala od 70. let 19. stol. Byla spojována s tehdejší reorganizací školství. Do výuky začala znovu pronikat čeština a také začala vzkvétat myšlenka dětské literatury jako samostatný literární žánr, který by měl funkci jak mravní, tak estetickou.³⁷

Mezi průkopníky českých autorských pohádek patří bezpochyby Eliška Krásnohorská. Ta nadále zpracovávala folklórní motivy, které se pokoušela rozšiřovat a upravovat, ale také jednak vytvářela vlastní pohádky, které byly svým obsahem netradiční díky morálnímu podtextu, proto ji považujeme za pokračovatelku „andersonovského příběhu“. U Krásnohorské se objevují i témata z reálného současného života.³⁸ Dodnes má svou hodnotu zcela specifická autorská pohádka *Broučci* od evangelistického faráře Jana Karafiáta, který prostřednictvím antropomorfizovaných postav vypodobnil a přiblížil hodnoty a ideály křesťanského života.³⁹

Z vývojového hlediska je pro českou autorskou pohádku nejpřínosnější období dvacátých a třicátých let 20. století. „Vytvořilo se několik typů autorské pohádky, kromě pohádky se sociálními motivy byl využíván a proměňován folklor. Vznikala pohádka zvířecí, delší

³³ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 131.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Symbolismus je literární směr, který pracuje se symboly a znaky.

³⁶ Existencialismus je filozofický a umělecký směr, který se zabývá o naplnění existence jedinice.

³⁷ ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1989, s. 169.

³⁸ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 136.

³⁹ Tamtéž, s. 137.

*pohádkový příběh a seriál.*⁴⁰ Začíná se propojovat i vyprávění s kresbou. Takto tvořili například Josef Čapek, Josef Lada nebo Ondřej Sekora. Autoři inovují pohádky každý podle svého, vnášejí do ní rysy svého autentického rukopisu a individuální výrazový projev, do kterého se promítá vázanost na literární kontext.⁴¹

V následujících desetiletích vývoj a produkce autorské pohádky nestagneje. Důležité je zmínit, že v letech sedmdesátých a osmdesátých je dětská literatura silně ovlivňována televizní a rozhlasovou tvorbou.

Od devadesátých let se moderní autorská pohádka vyznačuje prolínáním různých literárních žánrů. Prolíná se například s dobrodružnou prózou, ale třeba i s žánrem fantasy. Ve 21. století pak značnou měrou přinášejí změny ve společnosti nové náměty, témata, ale i vykreslení postav. Vzhledem k dnešní době se současní autoři nebojí popisovat závažnější témata – šikana, rozvod, nebo rasismus.

1.4 Typologie pohádky

Česká typologie pohádek není jednotná, což není případ jen v naší literatuře. Národnostní typologie pohádek není jednotná ani v ostatních světových literaturách. V literární historii bylo provedeno spousta pokusů o rozdělení pohádek podle různých kritérií. Bralo se v potaz téma, fantastičnost, nebo podobnost s jinými žánry. Podle toho lze rozlišit pohádky kouzelné, zvířecí, novelistické, legendární, humorné a didaktické.⁴² Další dělení lze podle způsobu zpracování. Tohoto typu členění se drží teoretici Jaroslav Toman (1922), Věra Vařejková (1998) a Hana Šmahelová (1989), jejichž typologie jsou velmi podobné, v zásadě se neliší.

Odborník na dětskou literaturu, Jaroslav Toman, rozděluje ve svém díle *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury* (1922) rozděluje tři typy pohádek: tradiční pohádku lidovou, autorskou pohádku podle lidových látek nebo motivů a autorskou pohádku moderní.⁴³

⁴⁰ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 137.

⁴¹ VAŘEJKOVÁ, V. *Česká autorská pohádka*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s.7.

⁴² ČERVENKA, J. (ed.). *O pohádkách: Sborník statí a článků*, 1960, s. 5.

⁴³ TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*, 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1922, s. 67.

Pod pojmem tradiční lidová pohádka se rozumí přesný záznam autentické lidového vyprávění, kterému fundovaný sběratel a zachovává jeho původní folklórní podobu žánru.⁴⁴ Do tohoto bádání lze zařadit. K. J. Erbena.

Druhou kategorií, podle J. Tomana, je autorská pohádka podle lidových látek nebo motivů. Tento pojem zavádějící, protože na první pohled se může zdát, že se jedná o pohádku autorskou, což tomu neodpovídá. Do původní lidové tvorby autoři zasahovali, ale stále se snažili zachovat její původní ustálené žánrové principy a znaky. „*Autoři do původní lidové předlohy, osnovy, tradičních motivů, kompozičních postupů, stylistických a jazykových prostředků v různé míře zasahovali, ale v podstatě zachovávali její tradiční, konvenční, ustálené žánrové principy a znaky.*“⁴⁵ Do této typologie můžeme zařadit díla Boženy Němcové nebo sběratele Václava Říhy.

Do poslední kategorie spadá moderní autorská pohádka. Do níž patří texty, které spadají do autorova rukopisu. Autor se opírá o zákony žánru, ale nedodrží lidové tradice. Text je tedy tematicky původní s různorodou mírou návaznosti na tradiční pohádku. „*Od literárně adaptované lidové pohádky se liší hlavně tím, že autor – při respektování její žánrové specifičnosti – podstatně zasahuje do její ustálené ideově tematické, kompoziční nebo jazykové podoby, žánrovou normativnost vědomě narušuje, či dokonce popírá (vytváří tzv. antipohádku) a vnáší do ní zcela netradiční, inovované a aktualizované náměty, motivy a postupy i jazykové prostředky.*“⁴⁶ Představitelé této kategorie jsou například bratři Karel a Josef Čapkové, Eduard Petiška, Václav Čtvrtek.

Další tři skupiny pohádek rozlišuje také Věra Vařejková. Ta je nazývá *folklórními, literárními a autorskými*.⁴⁷ I Hana Šmahelová pohádky rozděluje do dvou skupin. Rozděluje je na *klasické adaptace a autorskou tvorbu*. Autorskou tvorbu dále dělí na *autorskou adaptaci a autorskou pohádku*.⁴⁸ Všechny zmíněné kategorie se však slučují s Tomanovou typologií.

⁴⁴ TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*, 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1922, s. 67.

⁴⁵ Tamtéž, s. 68.

⁴⁶ Tamtéž, s. 69.

⁴⁷ VAŘEJKOVÁ, V. *Česká autorská pohádka*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s.5.

⁴⁸ ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1989, s. 196-198.

1.5 Funkce pohádky

Pohádky mají samozřejmě také svou funkci. Jako mýty, tak i pohádky odpovídají na věčné životní otázky: Jaký je svět doopravdy? Jak v něm mám žít? Jak mohu být doopravdy sám se sebou? Zatímco mýty poskytují jednoznačnou odpověď, pohádky podněcují, jejich poselství obsahují řešení, ale nikdy je nevysvětlují. Nechávají na představivosti dítěte, zda a jak použít pro sebe to, co příběh vyjevuje o životě a lidské přirozenosti.⁴⁹

Podle psychologa Černouška je „základní funkcí pohádek vnést smysl a řád do dětem původně nesrozumitelného, skoro chaotického světa, do světa, jemuž děti, obzvláště v době předškolní, nemohou plně porozumět.“⁵⁰ Mezi dětským a dospělým světem je velký rozdíl v představě o světě a řešení problémů, ale jsou zde také velké časové rozdíly v poznávání a získávání zkušeností. Dětský svět jen stěží chápe všechny radosti, strasti, nálady a chování dospělého světa. Možná proto vznikly pohádky. Jako takový pomyslný most mezi dospělým a dětským myšlením. Přece jen pohádky chápou a rády čtou, bez ohledu na věk, všechny lidské bytosti. Děti se vlivem pohádek, v tom zmateném dospělém světě dokážou lepší vyznat a zorientovat. Pohádka, díky své jednoduché struktuře, na první pohled jasném určení dobra a zla, je pro děti jednoduchá na pochopení, a to je ta nejdůležitější funkce pohádek. Pohádky také napomáhají k rozvoji inteligence, dětské fantazie a poznávací schopnosti.

Po pohádkách však nesahají jen děti, dost často po nich sahají i dospělí. Ti naopak utíkají ze světa dospělého, kde na každém kroku číhají starosti a nástrahy denního života. Je to útěk od reality, útěk do světa, který každému dává víru, že nakonec vše dobře skončí, že láska opět zvítězí nad nenávisť. Že lidé na sebe dokážou být hodní a dokážou dát síly dohromady, když je potřeba. Někdy to může působit jako skvělá literatura pro volný čas. Důležitou roli sehrály pohádky v období 2. sv. války, pomáhaly lidem „překonávat protektorátní atmosféru, dodávala čtenářům sebevědomí, byla zdrojem víry ve vítězství spravedlnosti nad násilím, dobroty nad zlobou, úskoky a vyhrožováním.“⁵¹

⁴⁹ BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek*. Praha: Nakl. Lid. nov., 2000, s. 47.

⁵⁰ ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*. Praha: Albatros, 1990, s. 7.

⁵¹ URBANOVÁ, S. a ROŠOVÁ M. *Žánry a osobnosti a díla: (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. 4. vyd. (upravené a rozšířené). Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 2003, s. 52.

Teoretik Luděk Richter tvrdí, že „*funkce pohádek je něco, co si lidé nemusí důkladně uvědomovat. Co vlastně pohádka dítěti přináší, tedy jakou má pohádka funkci. Pohádky nám poskytují již od dětství řadu věcí.*“⁵² Funkce, které Richter zmiňuje jsou:

- „*Poznání hodnot (kladů a záporů), pohádka naplňuje a uspokojuje naši potřebu po absolutnosti hodnot a určitosti dějů.*“
- *Poznávání a upevňování vědomí o řádu světa to způsobuje význam pohádky pro předškolní děti, pro něž je svět do značné míry směsí chaotických jednotlivostí; pohádka poskytuje celostní pohled na život a jeho stěžejní momenty*
- *Psychosociální poznání a zvládání základních mezilidských vztahů; pohádka nám napomáhá porozumět našemu životu, být s ním v souladu*
- *Mravní výchova a naplnění; včetně kladných příkladů nabízejících možnost sebeidentifikace a záporných varování*
- *Vytváření a upevňování ideálů a vtahování se k nim; klad pohádky je to, že nám nic nevnucuje, nevysvětluje, nedává nám poučení, ale nechává na nás, abychom porozuměli problémům sami*
- *Identifikační vzory – člověk se promítá do toho, komu se chce podobat, kdo se mu líbí, kdo mu imponuje, ztotožňuje se se sympatickým hrdinou – personifikací dobra; tím pohádka přispívá k růstu osobnosti*
- *Představivost a fantazie; nezbytné předpoklady jakékoli tvorby; obraznost provokuje schopnost vlastního domýšlení a přetváření světa, tvořivého myšlení a řešení problémů*
- *Myšlení, inteligence a poznávací schopnost; pohádky představují obecnou přípravu na určitý způsob uvažování; ukazují, jak přistupovat k řešení problémů, než jak je ve skutečnosti řešit.*“⁵³

Připomeňme si, že pohádky tu jsou už od nepaměti, jejich škála čtenářů je velmi pestrá a různorodá. Pohádka dokáže, aby člověk zase věřil v zázraky, na lásku a na dobročinnost lidí, proto se také nejvíce objevují o vánočních svátcích, kouzelném čase, kdy lidé věří, že se může cokoli splnit.

⁵² RICHTER, L. *Pohádka... a divadlo*. Vyd. 1. Praha: Dobré divadlo dětem, 2004, s. 41.

⁵³ Tamtéž.

Pohádky nám dávají naději, víru, že dobro porazí zlobu a nenávist. Dětem zase vštěpují morální zásady, podle kterých by se měly v životě řídit. Pohádky jsou darem lidstva, našich tradic, měli bychom si jich vážit a střežit si je, ať už pro hezkou dobu, nebo pro dobu zlou.

C. Gustav Jung, švýcarský psycholog, vnímá funkci pohádek z hlediska archetypální roviny, kdy archetypy popisuje jako předlohy, které nám pomáhají utvářet naši fantazii, myšlení a prožívání.⁵⁴

⁵⁴ ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, s. 108.

2 Archetypy a jejich význam

V průběhu dějin s pojmem archetyp pracovalo mnoho psychologů, filozofů, učenců a myslitelů. Do podvědomí se však začal dostávat díky zakladateli analytické psychologie C. Gustava Junga, který se archetypy zabýval.

Původ pojmu můžeme nalézt mezi lety 1909 a 1912. Jung v tomto období psal dílo s názvem *Proměny a symboly libida*, jenž ho přivedlo objev archetypu hlavního hrdiny.⁵⁵ Zprvu označoval archetypy jako praobrazy, následně jako dominanty kolektivního nevědomí, poté přišel na řadu název archetyp.⁵⁶

C. Gustav Jung tvrdí, že každý archetyp je ve své podstatě nevědomým psychickým faktorem, tudíž je naprosto nemožné přeložit jeho obsah do intelektuálních pojmů.⁵⁷

Psychologické teorie předpokládají, že kromě vědomí existuje další oblast lidské mysli – nevědomí, které „*lze definovat jako souhrn psychických obsahů a procesů, které probíhají mimo vědomí, ale přesto mohou ovlivňovat chování a prožívání.*“⁵⁸ Jung rovinu nevědomí chápe jako vrozenou entitu, která má všeobecný charakter. Na rozdíl od osobní psyché má obsahy a způsoby chování, které jsou všude a ve všech osobách stejné.⁵⁹

Podle Junga nejlépe můžeme archetypy popsat na základě vlastní psychologické zkušenosti a srovnávacího výzkumu.

Nejčastěji se archetypální postavy vyskytují v pohádkách, protože „*pohádky jsou nejčistším a nejjednodušším výrazem kolektivně nevědomých psychických procesů. Jejich hodnota pro vědecký výzkum nevědomí tedy převyšuje hodnotu všeho ostatního materiálu. Pohádky*

⁵⁵ STEIN, M. *Jungova mapa duše*. 1. vyd. Brno: Emitos, 2016, s. 93–95.

⁵⁶ JACOBI, J. S. *Psychologie C.G. Junga*. Vyd. 2., V Portálu 1. Praha: Portál, 2013, s. 48. – 49.

⁵⁷ FRANZ, M. L. von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, s. 15.

⁵⁸ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007, s. 71.

⁵⁹ JUNG, C. G. A BARZ, H. *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 98.

zobrazují archetypy v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě.“⁶⁰ Význam pohádek spočívá v souhrnu jejích motivů, které jsou vzájemně propleteny a svázány dějem. Postavy v pohádkách, archetypálního typu, jsou neměnné. Popisují svými, na první pohled jasnými, rysy lidskou psychiku a její projevy v určitých situacích.⁶¹

Archetypy přehledně shrnuly, autorky a badatelky Toni Wolffové, Mary D. Molton a Lucy A. Sikes: „*Archetypy jsou představy či prožitky, jež jsou společné všem lidem. Přebývají v duši každého člověka. Jsou to univerzálie. Má je každý. V každém z nás jsou do určité míry všechny archetypy, jakožto součást naší vnitřní lidské struktury.*“⁶²

Psycholožka a představitelka analytické psychologie Marie Louise von Franz díky svému zkoumání popsala, že všechny pohádky usilují o to, aby popsaly jednu a tutéž psychickou zkušenost. „*Tato neznámá zkušenost je však natolik komplexní a obsáhlá a pro nás ve všech svých aspektech tak obtížně rozpoznatelná, že je třeba stovek pohádek a tisícových opakování, aby ji bylo možné vědomí zprostředkovat, a ani pak nebude toto téma nikdy vyčerpáno.*“⁶³

Každý archetyp je relativně uzavřeným energetickým systémem, a tak jeho energie probíhá mezi všemi hledisky kolektivního nevědomí. Archetypální obraz není statický, představuje určitý psychický impulz, proces, který zahrnuje svým způsobem i ostatní obrazy.⁶⁴

„*Pro nás však není archetyp jen „elementární myšlenkou“, ale právě tak elementárním poetickým obrazem a fantazií, elementární emoci, a dokonce i elementárním podnětem k jednání. Podle nás tedy k němu patří úplný základ pocitů, emoci, fantazie a jednání.*“⁶⁵

Jung je zastáncem toho, že archetypy se vyskytují v dějinách národů, vyskytují se také v každém individu, zde je jejich síla největší, tedy antropomorfizují skutečnost především tam, kde je vědomí nejužší nebo nejslabší a kde může působit fantazie předčít danosti vnějšího světa.

⁶⁰ FRANZ, M. L. von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, s. 15.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² MOLTON, M. D. a SIKES, L. A. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium: Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015, s. 142.

⁶³ FRANZ, M. L. von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, s. 16.

⁶⁴ Tamtéž, s. 17.

⁶⁵ Tamtéž, s. 18.

Tato teorie vysvětluje velký zájem dětských a dospívajících čtenářů o pohádky, fantasy a mýty. Právě v raném období života člověka je schopnost fantazie na samém vrcholu procesu.⁶⁶

2.1 Základní archetypy podle Junga

Jung vymezil základní archetypy. Jedním z nich je *Persona*. Je to protipól *Stínu*. V latinském překladu je persona výraz pro hereckou masku.⁶⁷ Můžeme to považovat též za masku, kterou člověk nasadí, když je v nepříjemné situaci s okolním světem. Toto můžeme pozorovat i v našem běžném životě, že někdo nasadí masku, když je v konfrontaci s okolím. Každý člověk ji nosí, aby mohl ve společnosti fungovat a plnit své role.

Zde se pohybujeme ve vědomé rovině, ale když se chceme dostat do roviny nevědomé, setkáme se s *bytočným Já*. Jedině pro protnutí vědomé roviny s rovinou nevědomou, *Persona* správně funguje. Jediněc, jenž se ztotožní s tímto archetypem, nalezne duševní vyrovnanost, splynutí sebe i světa. Přílišná identifikace s tímto archetypem může vést k psychické neuróze, protože jedinec zanedbává svůj vnitřní život.⁶⁸ V důsledku nedostatečně rozvinuté *Persony* hrozí obtíže v sociálním životě a znesnadnění přizpůsobení se.⁶⁹

Jung popsal archetypy *Anima* a *Animus*. První zmíněný představuje obecný ženský archetyp. Je zosobněním ženy v mužském nevědomí. U mužů se projevuje přecitlivostí, náladovostí, soucitem. Muž může působit velice „zženštile“. Např. v mýtech a legendách se promítá jako uvězněná princezna, rusalka, ale i jako čarodějka, ježibaba, vypočítavá žena, která oklame a odmítne muže.⁷⁰

„*Animus zosobňuje mužský princip v nevědomí ženy.*“⁷¹ U žen se projevuje agresí, neústupností, touhou po moci. *Anima* lze spatřit v ideálu mužské přirozenosti. Může mít podobu pohádkového prince, hrdiny překonávající zlo, ale zároveň může být vypoodobněn jako lamač ženských srdcí, který bere ženu jako pouhý sexuální objekt.⁷²

⁶⁶ JUNG, C. G. A BARZ, H. *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 129.

⁶⁷ HOPCKE, R. *Průvodce po sebraných spisech C. G. Junga*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1994, s. 80.

⁶⁸ JUNG, C. G. *Osobnost a přenos*. Brno: T. Janeček, 1998, s. 51.

⁶⁹ JACOBI, J. *Psychologie C. G. Junga*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993, s. 38

⁷⁰ ČERNÝ, J. a HOLEŠ, J. *Sémiotika*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 233.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

Dalším archetypem je archetyp *Stínu*. Je to nevědomá stránka jedince. Jung však rozlišuje mezi *Stínem* osobním a *Stínem* kolektivním.⁷³ Osobní stín častěji bývá v protikladu, jak bychom chtěli vidět sami sebe, nebo jak by nás chtělo vidět naše okolí.⁷⁴

Nebezpečí *Stínu* se spatřuje především v jeho projekci, neboť ho ovlivňuje, jaký mám vztah k sobě, protože vztah k sobě samému určuje můj vztah k ostatním.⁷⁵ Střet se *Stínem*, pak vede k základnímu etickému problému.

Jungovými archetypy se tedy zabývalo mnoho dalších myslitelů. Významnou badatelkou byla jeho učenkyně a spolupracovnice Toni Wolff, která definovala čtyři ústřední ženské archetypy.

2.2 Čtyři ústřední ženské archetypy

V této podkapitole se zaměříme na čtyři základní ženské archetypy, které budou pro postavu čarodějnice velmi důležité. V postavě čarodějnice se mísí téměř všechny archetypy, které se v další kapitole práce budeme snažit rozklíčovat.

2.2.1 Archetyp Matka

Matka je považována za osobně spřízněnou s archetypem Hetéry. Wolffová definovala archetyp matky jako „ženu, jejíž prvořadou osobnostní prioritou je blaho jejích dětí (nebo těch, které má na starost.“⁷⁶ Lidská rasa se neustále snaží někoho milovat, nebo se alespoň marně snaží pochopit podstatu lásky. Snažíme se, spleteme se, zraníme se, klopýtneme. Neustále máme potřebu milovat, a hlavně být milováni. Stále toužíme po zdroji obnovy. Toto nám může předávat například mateřská láska. Touha lidí získávat péči z mateřského zdroje. „*Matka představuje univerzální, nadčasovou komponentu lidské duše.*“⁷⁷

⁷³ JUNG, C. G. A BARZ, H. *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 118.

⁷⁴ HOPCKE, R. *Průvodce po sebraných spisech C.G. Junga*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1994, s. 77.

⁷⁵ STARÝ, R. *Potíže s hlubinnou psychologií: esejistická studie o analytické psychologii C.G. Junga*. Vyd. 1. Praha: Prostor, 1990, s. 115.

⁷⁶ MOLTON, M. D. a SIKES, L. A. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium: Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015, s. 24.

⁷⁷ Tamtéž, s. 51.

Pokud se více zaměříme na pojem „matka“, tak při bližším popisu dojdeme k poznání, že tento pojem má široké rozpětí. Může nás zaplavit velká škála emocí, jak těch kladných např. něhy, ale i záporných jako je bouře vzteku. Její energie se řídí instinktem, je zahrnující, obklopující a především pečující.⁷⁸ „*Vlastnosti spojené s matkou jsou mateřská starostlivost a soucit, magická autorita ženy, moudrost a duchovní povznesení, jež přesahují rozum, každá nápomocná intuice či pohnutka, vše, co je laskavé, vše, co se stará a podporuje, co uchovává růst a plodnost.*“⁷⁹

Mezi známé stínové stránky matky patří například úzkostná péče, udělování rad, kdy oddaluje proces zrání jedince. Temnější stránka matky byla vyobrazena i v různých pohádkách.⁸⁰ Taková zlá macecha nám nesčetněkrát ukázala, že i matka dokáže být chladná, krutá a zákeřná, že také ona nemusí být jen nápomocná.

2.2.2 Hetéra

Podobně jako matka je Hetéra spojována především s mezilidskými vztahy. Hetéra je známá pro svou prioritu v kvalitě vztahu s milencem. Tento archetyp dokáže velmi silně milovat, ale zároveň dokáže velmi trpět. Trpění v jejím případě přichází tehdy, když se ponoří velmi hluboko do mezilidských vztahů a ztrácí tak napojení sama se sebou. S Hetérou se také pojí romantická láska, která v jejích partnerech dokáže probudit jen to nejlepší. Pokud u ní není probuzena romantická láska, přichází její protiklad.

Chvilé sexuálního potěšení vyměňuje za prostředky k obživě, a tak sex upadá do stínu. Její pozornost se zejména upíná na mužský svět. Ví, jak na muže zapůsobit, jak je opečovávat, povzbudit, utěšit.⁸¹

Samozřejmě i tento ženský archetyp má své stínové vlastnosti. Toni Wolffová o stínu Hetéry tvrdí: „*Stínová stránka muže je HETÉŘE otevřená, stejně jako jeho nevědomá tvořivost. Pokud jej HETÉRA zbožňuje, může jej ovlivnit natolik, až ztratí povědomí o realitě svého života. Může jej přivést až k bodu, kdy se například vzdá své profese a stane se „tvořivým umělcem“*“

⁷⁸ MOLTON, M. D. a SIKES, L. A. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium: Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015, s. 51.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž, s. 56.

⁸¹ Tamtéž, s. 95.

anebo se rozvede s manželkou, protože má pocit, že HETÉRA mu rozumí lépe než jeho žena atd. Pokud ona trvá na nějaké iluzi či nerozumnosti, a tak se stává pokusitelkou, je z ní spíše Kirké nebo Kalypso.“⁸²

Při vnímání stínu Hetéry musíme pracovat s více úhly pohledu. Nejprve musíme brát v potaz změny v naší kultuře např. politizování, feminismus. V archetypální rovině musíme uvažovat možná až trošku proti konvencím. Naše společnost bude mít raději matku, protože ji bere jako pečující, milující, kdežto hetéru vidí jako více nebezpečnou či méně dobrou, bereme ji jako romantický milostný poměr například nad rámec manželství.⁸³

2.2.3 Amazonka

Amazonka je známá pro svou nezávislost, nepotřebuje být závislá na muži, ale přesto u ní můžeme nalézt mužskou odvahu, touhu po dobrodružství a dobývání. Jejími specifickými psychickými vlastnostmi jsou nezdolnost, racionalita, neúnavnost při dosahování cílů, také klade veliký důraz na seberozvoj. Tyto ženy jsou velké obhájkyně svých rodin. Věrnost rodině a kmeni, péče o děti – to vše zdobí povahu amazonek.⁸⁴

Stínové stránky Amazonky můžeme pojmenovat jako neuznávání vnější autority, nadřazenost. Toni Wolffová o stínu Amazonky říká: „*společensky se může stát sociální hyenou a doma žárlivou furií. Společenskému životu věnuje málo času. Její vztahy jsou převážně neosobní. Bojuje výlučně pomocí mužské taktiky: síla vs. Meditace. Je necitlivá k zájmu druhých.*“⁸⁵ Amazonky se chtějí výrazně vyrovnat mužům. Jejich stín se projevuje tím, že právě amazonky jsou známé pro svoji netrpělivost.

2.2.4 Médium

Tento archetyp je obklopován velkou záhadou. Je tajemstvím pro sebe samotnou ale i pro své okolí. Je pro ni typický vztah s něčím jiným, neznámým. Můžeme ji považovat za mudrce,

⁸² MOLTON, M. D. a SIKES, L. A. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium: Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015, s. 141.

⁸³ Tamtéž, s. 141–142.

⁸⁴ Tamtéž, s. 197.

⁸⁵ Tamtéž, s. 212.

prorokyni, věštkyni. Je položena do kolektivního nevědomí. Přibližujeme se jí, když přemítáme o svých snech nebo si všímá zvláštních událostí v našem životě.⁸⁶

Její stínem může být popis především nebezpečných a negativních myšlenek, které může Médium šířit. Mnoho nebezpečných žen – Médií bylo zachyceno v literatuře. Většinou se jedná o ženy čarodějnice, které touží po moci, nebo jsou schopny ukrást děti. Médium si také dokáže brát osobní věc, jenž k ní nepatří a také dokáže vnímat osud, co nebyl její, jako by jejím byl.⁸⁷

Duše ženy tedy obsahuje výše zmíněné čtyři hlavní archetypy. Každý typ má své charakteristické znaky, své méně známé stínové vlastnosti, profesní zkušenosti, rozdílné rysy komunikace s muži a dětmi. Uvízne-li žena u svého primárního typu, její růst a rozvoj se zpomalí, její stinná stránka však bude mocnější a destruktivní a její svět značně omezený.⁸⁸

⁸⁶ MOLTON, M. D. a SIKES, L. A. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium: Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015, s. 249.

⁸⁷ Tamtéž, s. 270.

⁸⁸ Tamtéž, s. 323.

3 Postava čarodějnice

3.1 Charakteristika postavy čarodějnice

V českém prostředí můžeme nalézt několik typů čarodějnic. Tou nejznámější je bez pochyby slovanská čarodějnice Baba Jaga, též známá jako Ježibaba. Má se za to, že se Baba Jaga objevovala především v ruských pohádkách. Nejznámější Babou Jagou je „Krásná Vasilisa“ od ruského spisovatele Alexandra Afanasjeva (1855). První písemnou zmínku můžeme nalézt v díle *Ruská gramatika (1755)* od V. Lomonosova.⁸⁹

Už po staletí je čarodějnice popisována jako něco zlého. „*Jméno většinou ježibaby nemají, a když mají, tak nějaké moc ošklivé.*“⁹⁰ A tak ve čtenáři mohou nahánět strach. Zajímavé je, že na čarodějnicích nikdo nepozná jejich věk. Prameny šedých vlasů, popraskaná kůže, ústa s jedním nebo dvěma zuby může čtenáři vnuknout představu, že dosahuje velmi pokročilého věku, ale na první pohled tomu tak nemusí být. Čarodějnice je často zamračená, hrbatá či rozčepýřená, na sobě má mnohdy staré onošené hadry.⁹¹

Ježibabu můžeme v mluvené formě poznat podle hlasu. Zatímco hodný člověk mívá hlas hebký a krásný, ježibaba má hlas skřehotavý a skuhravý. Typický je pro ni i jízlivý a potměšilý smích, který používá tehdy, když se jí něco povede, nebo někomu uškodí.⁹²

„*Ježibaby nemají na práci nic jiného než někomu škodit. Přitom si vůbec nevybírají. Škodí na setkání. A navíc jsou i lakomé. Schovávají po lese poklady, a kdyby někdo jejich poklad objevil, měl by ježibabu pořádk v patách.*“⁹³

Jejich domovem jsou nejčastěji chaloupky, chatrče, nebo chýše. Znamé jsou také chaloupky na kuří noze, se kterou můžou čarodějnice poskakovat po lese. Chaloupka se může otáčet na každou stranu, aby měla výhled z okna tam, kam potřebuje.⁹⁴ Dveře chaloupky jsou neustále obráceny do hloubi lesa tzn. do podsvětí. To můžeme spatřit v pohádce *O Mrazíkovi*,

⁸⁹ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 24.

⁹⁰ DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. 1. Vyd. Severočeské nakladatelství v Liberci, 1969, s. 65.

⁹¹ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 23.

⁹² DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. 1. Vyd. Severočeské nakladatelství v Liberci, 1969, s. 64.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž.

kdy Ivánek trvá na tom, aby se chaloupka obrátila k němu, ke světlu vědomí. Setkání hlavního hrdiny s postavou čarodějnice znamená sestup do podsvětí. Nutnost sestupu se nazývá *katabasis* a hlavní hrdina sestupuje za účelem zahojení starých ran. Nikdo však nezaručí, že se hrdina vrátí zpět, protože jeho hmota může posloužit ke vzniku hmoty nové.⁹⁵

Prostředí lesa k čarodějnici neodmyslitelně patří, protože v lidské imaginaci tento prostor vzbuzuje úzkost, strach a nebezpečí, kde jsou hlavní hrdinové v ohrožení života. V lese může hlavní hrdina poznat své démony a vnitřní strachy. Les lze brát jako symbol kolektivního nevědomí, kde nemusí být postavy v ohrožení života, ale mohou zde nalézt osudové setkání, které jim pomůže dostat se na tu správnou cestu. Les pro hrdiny může být zdrcující, ale zároveň obohacující.⁹⁶ K vykreslení postavy čarodějnice z velké části přispívá i prostředí lesa, jenž dodává postavě a příběhu tu správnou atmosféru.

K její typické vizuální stránce také náleží pomocníci, respektive služebníci. Většinou u ní nalezneme kočku či kocoura, jak ji sedí na rameni, poskakuje okolo ní, nebo ji doprovází na jejích cestách. Kočka u čarodějnice působí jako zlé a lstivé zvíře.⁹⁷ Možná i právě z těchto pohádek působí ve společnosti určité dogma, že kočky jsou zrádné a vypočítavé.

Zrádné jsou u čarodějnice i její kouzla, která zná z paměti. Když chce provést nějaké netradiční kouzlo, má po ruce knihu kouzel, kde lze nalézt všechny kouzelné formule. Proměny a magie samozřejmě nemůžou fungovat bez její kouzelné hůlky.⁹⁸

Pro smrtelníky je magickým předmětem i její koště, díky kterému dokáže cestovat. Stačí se jen posadit, vyslovit daný směr, kam chce letět a v mžiku se koště vznese a donese ji do předem určené destinace. Čarodějnice vlastní pouze jedno koště, proto jsou na něj, tak opatrné. Kdyby se jí ztratilo nebo rozbilo, ježibaba by neměla, jak cestovat.⁹⁹

Nespoutanost a svobodomyšlnost jsou jedny ze silných stránek postavy čarodějnice. Nepřizpůsobuje se normám, bydlí v nekonvenčním obydlí, žije na okraji společnosti,

⁹⁵ FRANČE, V. *Archetyp matky. Grafologie a psychologie* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <http://ografologii.blogspot.com/2008/05/archetyp-matky.html>

⁹⁶ HESSOVÁ, J. *Cesta do nevědomí. Nový prostor* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://novyprostor.cz/clanky/524/cesta-do-nevedomi>

⁹⁷ DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. 1. Vyd. Severočeské nakladatelství v Liberci, 1969, s. 64.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Tamtéž, s. 65.

nedodrhuje společenské zvyky – žije si tak, jak chce ona sama. Je to divoká žena, přesto je považována za moudrou učitelku. Vede nespoutaný život, dokáže cítit člověčinu, chutná jí maso dětí a disponuje magickou mocí. Ten, kdo ji navštíví však nemusí skončit hned na lopatě, nebo v troubě. Možná zjistí, že Baba Jaga dokáže, možná až trochu zvrhlým způsobem, pomoci.¹⁰⁰

V dnešní době společností rezonují pojmy jako je *feminismus* a *ženská emancipace*. Hnutí, která upozorňují na živelnost a divokost žen a apelují na to, je-li žena zbavena těchto rysů a stává se závislou na vztahu k muži. Cesta k znovunalézání ztracené divokosti a nespoutanosti může dovést ženu k individuaci.¹⁰¹ Podle psychoanalytičky C. P. Estés nespoutaný život a nezkrotná žena jsou dva ohrožené fenomény. Snaží se v ženách opět probudit jejich divokou stránku. „*Divoška přináleží všem ženám. Věc je prostá. Bez nás divoška umírá. Bez divošky umíráme my. Za opravdový život – obě musí žít.*“¹⁰²

Teoretik Robert Bly tvrdí, že by se dětem měly vyprávět pohádky právě proto, aby se probudily z iluze, že matka, poskytující jim potravu, tu bude věčně.¹⁰³ Postava čarodějnice však nemusí být jen ošklivá a zlá, může být i krásná a hodná. To si však rozebereme později v dalších podkapitolách.

3.2 Další známé postavy čarodějnice

Ve velké míře jsou tyto ženy v dnešní době stále přítomny. Jsou to například ženy, které dokáží léčit, pečovat o ostatní, mají znalosti z astronomie, bylinkářství apod. Ženy, jenž těmito schopnostmi oplývají, jsou často lidmi označovány jako „čarodějnice“. Níže zmíněné příklady těchto postav fascinují každou ženu, která se někdy přistihla, že potřebuje vzor silné osobnosti.¹⁰⁴

¹⁰⁰ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 25.

¹⁰¹ FRANČE, V. *Archetyp matky. Grafologie a psychologie* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <http://ografologii.blogspot.com/2008/05/archetyp-matky.html>

¹⁰² ESTÉS P. C., *Ženy, které běhaly s vlky: mýty a příběhy archetypů divokých žen*. Praha: Pragma, 1999, s. 30–31.

¹⁰³ FRANČE, V. *Archetyp matky. Grafologie a psychologie* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <http://ografologii.blogspot.com/2008/05/archetyp-matky.html>

¹⁰⁴ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 4.

3.2.1 Hekaté

Každá země má své národní sběratelství a v nich jejich typické postavy. Pro Řecko je typická bohyně *Hekaté*. „*Hekaté možná splňuje představu čarodějnice lépe, než ostatní. Její zlověstný archetyp fascinuje intelektuály po staletí a uchvátila spisovatele jako třeba Williama Shakespeara, Williama Blakea či nedávno tvůrce Marvelova vesmíru.*“¹⁰⁵

Typické pro ni byly tmavé šaty splývající s její postavou, pohybovala se především v doprovodu smečky divokých psů, jejím působištěm byly hřbitovy zalité měsíčním světlem. Tuto postavu zdobila i značná znalost v oblasti bylinkářství. *Hekaté* byla soucitná a chytrá žena, která splňovala pomyslnou ženskou modlu, když podporovala ženy v nejzranitelnějších obdobích. Je známo, že také podporovala lidi na okraji společnosti.

„*Hekatin příběh údajně vznikl mimo území Řecka – v Thrákii, Anatolii, a dokonce v Egyptě, kde je její původ připisován bohyni porodu, která měla žabí hlavu.*“¹⁰⁶ Její příběh se nejspíše donesl k Řekům přes Izraelity a Sumery. Ti dodávali postavě některé vlastnosti jejich oblíbené démonky *Lilith*¹⁰⁷, sebevědomí a oblibu noci. Do r. 700 př. n. l. se *Hekaté* spojuje s řeckými bájemi, kde v Hesiodově díle *Theogonie* se o ní vypráví jako o „nádherné bohyni“, která věnovala úlovky rybářům, pečovala o všechny živé tvory, podporovala plodnost a zabezpečovala vítězství svých oblíbených armád.¹⁰⁸

V dnešní době je velmi přitažlivá pro skupiny, jež jsou ve společnosti přehlížené např. lidé bez domova, členové LGBT komunity či sexuální pracovnice. Lidé přitahuje její neochvějný přístup k životním změnám, to jest k životu a smrti. Také to z ní tvoří pravou přítelkyni pro ty nejradostnější a zároveň pro nejsmutnější období v životě. Po dlouhou dobu *Hekaté* pomáhala lidem smířit se se svojí poslední cestou. Díky tomu ve společnosti stále převládá pocit, že je tu stále s námi, aby podporovala ženy při porodu, při starostech o děti a v neposlední řadě, že stojí při nás při prožívání svých posledních dní.¹⁰⁹

¹⁰⁵ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 10.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 11.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 13.

¹⁰⁹ Tamtéž.

3.2.2 Morgana Le Fay

Jedná se o britskou čarodějku a vílu. Je též známá jako *Morgen*, *Morgana*, *Morgane*. „Morálně nejasněná postava Morgany Le Fay byla v průběhu času popisována jako léčitelka, nekromantka, učenkyně a bytost, která mění podobu. V příbězích o králi Artušovi je královou ochránkyní a zároveň jeho nemesis. Právě tato složitost a proměnlivost fascinují čtenáře po stovky let.“¹¹⁰

Její původ je velmi záhadný a tajemný. Poprvé se objevila v díle *Vita Merlini* od Geoffreyho z Monmouthu z roku 1150. Zde se o ní vypráví jako o nejstarší z devíti sester vládnoucím na nadpozemském ostrově. Je zde líčena jako mocná léčitelka. Také se dokázala proměňovat v různá zvířata a vydávat se za stařenu či pannu. Byla líčena jako chytrá matematicka a astronomka.¹¹¹ V různých interpretacích byla vykreslená romantickým způsobem, kdy udržovala vztah s vládcem ostrova.

Do té doby je známá jako kladná postava, která se vyskytuje především ve středověké literatuře. Zůstává ji až do doby, kdy je Artušova legenda přepsána. Legenda byla přepsána fundamentalističtími mnichy, kteří opovrhovali ženami. Ti udělali z chytré, nadané, laskavé ženy zlověstnou svůdnicí a čarodějku.¹¹²

Morgana si vydobyla své místo v literatuře. Objevuje se v italských renesanční básních a ve francouzské literatuře. Můžeme ji však nalézt ve filmovém podání *Excaliburu* (1981), nebo v poslední době ji můžeme nalézt v komiksech Marvel.¹¹³

„Ačkoliv se obraz sexuálně sebevědomé ženy, chytré a obdařené magickými léčivými schopnostmi, změnil k horšímu, stále si zachovává sílu. Ustrašení autoři udělali z Morgany zlou, pomstychtivou bytost – což byl jediný způsob, jak se dokázali vypořádat s její nezávislostí, mocí a sexualitou.“¹¹⁴

¹¹⁰ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 15.

¹¹¹ Tamtéž, s. 16.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž, s. 17.

¹¹⁴ Tamtéž.

Všechny její tváře však mohou čtenáři leccos nabídnout, dodat odvalu nebo může posloužit jako inspirace. Morgana je známá pro svoje sebeovládání a vírou ve svou vlastní svůdnost. Morgana není typická jen pro její pozitivní stránky, i ona oplývá destruktivními tendencemi. Právě díky jejím protikladným vlastnostem je Morgana tak neuchopitelná a čtenáři může připomínat, že každý člověk má svoji temnou stránku. Právě Morgana Le Fay představuje všechny naše nejtajnější a nejtemnější ambice.¹¹⁵

3.2.3 Kirké

Řecká bohyně a čarodějnice, též známá jako *Kirke, Pure Mother Bee*. Typická pro svou kouzelnou hůlku, kouzla, bylinky a proměňování se stala první čarodějnici v západní kultuře. Působila jako předloha pro další čarodějky v dalších stoletích.

„Kirké, jež se narodila do rodiny mocných čarodějek z okrajových řeckých mýtů, byla dcerou Persy, okeadniské nymfy, a Hélie, boha slunce. Její sestra Pásifaé se věnovala bylinkářské magii a byla markou Minotaura. Měla bratry Aiéta, který střežil, zlaté rouno, a Persea, jehož zavraždila Medea, velice mocná čarodějnice, též Kirčina neteř a žena Iasona.“¹¹⁶

Tato postava žila samotářský život na ostrově, čas dní plnila zdokonalováním svých kouzel, sbíráním bylinek, péčí o lvy a vlky. Osamělá Kirké byla však v jádru velmi lidská. Sexuální a genderová atmosféra na Kirčině ostrově poutala pozornost spisovatelů a její příběh poupravili např. Sokrates, Ovidius či James Joyce.¹¹⁷

Po staletí byla používána a vykreslována jako obětní beránek. Muže měnila ve vepře kvůli svým sexuálním touhám, nebo protože k nim měla nesnášenlivý vztah. Byla vypodobňována jako svůdkyně, čarodějnice, nepřítelkyně a představovala stereotyp žen s mocí a neutichající touze po mužích a intrikách.¹¹⁸

Ačkoliv tato postava žila v jiné civilizaci, přesto její život představuje životy mnoha současných žen. Žije osamocená, stará se o její mazlíčky (vlky a lvy), je nezávislá a učí se novým věcem. Právě kouzlům se učí sama, pracuje na nich a procvičuje je. Můžeme ji

¹¹⁵ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 17.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 18.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 21.

¹¹⁸ Tamtéž.

považovat za pozemskou čarodějnici, která chybuje, ale nejšťastnější je, když je sama se svými bylinkami a zvířaty.¹¹⁹

3.2.4 Pýthia

Řecká čarodějnice a kněžka, která byla známá především pro svou moudrost považovanou za posvátnou. Dodávala odvalu ženám v Řecku vyslovit nahlas svůj názor. „*Pýthia nebyla jedna osoba. Jméno se udělovalo nejvyšší kněžce, která byla vybrána, aby se stala věštkyní v Apollonově chrámu v řeckých Delfách. Od konce 7. století př. n. l. do 4. stol. našeho letopočtu tyto ženy předávaly proroctví přímo od Apollona, boha uzdravení, světla a věštby.*“¹²⁰

Postavy Pýthie nejsou mytologické, ale sedí v temném domě na půli cesty, kde sedí také čarodějnice, nebo ženy s nadpřirozenými schopnostmi. Tato postava je ztělesněním duchovní ženy. Představuje ženy, které si samy vypracovaly kariéru, vzdaly se svého osobního života, aby se mohly naplno věnovat práci, naplnily své sny, a aby si ostatní jejich názorů cenili, považovali je za důležité a řídili se jimi.¹²¹ V dnešní době se toto stává velmi častým trendem, kdy se ženy vzdávají osobního života na úkor života pracovního. Chtějí dosáhnout rovnoprávnosti, dokázat mužům, že i ony můžou být úspěšné, samostatné, nezávislé a že by je společnost rozhodně neměla podceňovat.

¹¹⁹ HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020, s. 21.

¹²⁰ Tamtéž, s. 31.

¹²¹ Tamtéž, s. 33.

4 Postava čarodějnice v lidové a autorské pohádce

Tato kapitola bude rozdělena do tří částí. V první části se zaměříme na postavu čarodějnice v lidové pohádce, následně pak v pohádce autorské. V každé části budou interpretovány texty, ve kterých vystupuje čarodějnice. Zkoumáno bude její chování, vzhled, obydlí a jakou roli plní v daném narativu. Zkoumána bude také archetypální rovina postavy. Následovat bude komparace aspektů a pojetí postavy čarodějnice v lidových a autorských pohádkách.

4.1 Postava čarodějnice v lidové pohádce

Postava čarodějnice se v lidových pohádkách vyskytuje poměrně často. Její koncepce ve folkloru je striktně archetypálního charakteru. Je velmi úzce napojena na přírodu a přírodní zákony. Dost často bývají čarodějnice vyličený jako ambivalentní osobnosti, jednou bývají zlé a dokáží zabít (typická je postava čarodějnice v pohádce *Jeníček a Mařenka* (1985) od Bratří Grimmů¹²²). Z druhé pozice je třeba ji vnímat jako moudrou rádkyni (to jest např. Baba Jaga z pohádky ruského pera *O žabí princezně* (1950), která poradí careviči Ivanovi, jak může získat nazpět svoji ženu¹²³).

Ježibaby si v příbězích lidové slovesnosti ponechávají některé znaky typické pro archetyp animy – chaotičnost, živelnost, ženskost, pudovost, osudovost). Typické jsou pro ně i rysy Jungova archetypu matky. V ježibabě se projevuje matka pečující, emocionální, ale i temná.¹²⁴

Postava čarodějnice v lidové pohádce také představuje pudovost například baba Jaga z pohádky *O překrásné Vasilise* jedná zkratkovitě, má rychlé a okamžité postřehy. Vasilisa se snaží sehnat oheň, a tak navštíví Babu Jagu. Oheň zde symbolizuje životaschopnost, ale zároveň i konec života. Archetyp matky představuje totéž – matka život dává, stará se o něj, ale její stinná stránka (v tomto případě čarodějnice) život dokáže vzít. Oheň se může považovat i za

¹²² GRIMM, J. C. L. KORNELOVÁ M. ZMATLÍKOVÁ H. a GRIMM, W. K. *Pohádky bratří Grimmů*. Praha: Albatros, 1985, s. 60–70.

¹²³ TOLSTOJ, A. N. a HEŘMAN, M. *Ruské národní pohádky*. 2. rozš. Vyd. Praha: Svět sovětů, 1950, s. 84–91.

¹²⁴ JUNG, C. G. A BARZ, H. *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 192–193.

symbol žhnoucí energie, vášně, ale i moci. Baba Jaga právě takto reprezentuje svou sílu a panovačnost zvláště jejími rozkazy, které vydává k plnění.¹²⁵

4.1.1 Postava čarodějnice v pohádkách K. J. Erbena

Erben stejně jako B. Němcová sbíral ústní lidovou slovesnost na Chodsku. Jeho studium pohádek vycházelo z myšlenek evropského romantismu, ale blízké mu bylo i učení Jacoba Grimma, kterého v Čechách připomínal a vykládal Pavel Josef Šafarčík. Erbenovým cílem bylo vytvořit ryze českou pohádku. V jeho příbězích můžeme nalézt krásné panny, zvířecí postavy (Pták Ohnivák), ale i postavy čarodějnic.

V pohádkách od K. J. Erbena též postavy čarodějnic přeměňují své okolí. Například v pohádce *Jabloňová panna* čarodějnice proměnila princeznu v jablka na stromě. Opět je v těchto pohádkách čarodějnice vykreslená jako ošklivá žena. Akorát v pohádce *Dvojčata* (2008) je do ošklivé baby začarována postava krásné panny, která s sebou nosila kouzelný proutek měnící vše, čeho se dotkl. Za moudrou čarodějnici lze považovat též ženu, která přichází ke královně a předává jí radu, jak otěhotnět. Tato pohádka byla zfilmovaná a nese název *Třetí princ*.

Erben ve svých pohádkách zobrazuje především čarodějnici jako starou, zlou, ošklivou babiznu, jež je zákeřná a vymýšlí různé intriky. V jeho pohádkách platí pravidlo viny a trestu. Čarodějnice je za své škodlivé chování vždy potrestána. Někdy až drastickým způsobem např. v díle *Dvojčata* princ babě sťal hlavu jeho mečem.

V pohádce *O žabce královně* (2008) je čarodějnice jmenována jako baba Jaga, která nebyla vykreslená jako zlá postava, protože se rozhodla nezištně pomoci mladíkovi tím, že mu dala velmi cennou radu, a navíc také kysu jménem Vasilka. Erben zde využil magického čísla, typického pro pohádku, konkrétně číslo tři – tři bratři, tři baby Jagy. V díle můžeme nalézt i příznačné obydlí pro baby Jagy – chaloupku, která stojí na kuřích nohách a sama se obrací.

Je zřejmé, že čarodějnice byla použita v lidových pohádkách jako škodící prvek, avšak občas se ukázala i její stinná stránka. Spatřujeme zde archetypy matky, coby starající se bytosti,

¹²⁵ HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

ale zároveň lze nalézt i její krutou podobu. V pohádkách Boženy Němcové zase jde nalézt i archetyp Médey, jakožto ženy, která touží po neomezené moci. U postavy čarodějnice K. J. Erbena nicméně platí princip viny a trestu, kdy za své páchaní škody je náležitě potrestána.

Ve výše zmíněných pohádkách na sebe bere čarodějnice mnoho podob a jmen. Pověštinu příběhů má negativní charakter, ale v některých případech dokázala být svými kouzly a radami velmi nápomocná. Ovšem v lidovém pojetí je čarodějnice stále vnímána jako zlá, ošklivá, zákeřná žena, která ve čtenáři vzbuzuje strach a děs.

4.1.2 Postava čarodějnice v pohádkách Boženy Němcové

Božena Němcová je také velmi známá pro svoji sběratelskou činnost. Nejenže pohádky sbírala, ale také je následně velmi ráda převypravovala dětem. Především v prostředí Chodska napsala pohádky pro děti. Sama Němcová psala pohádky pro děti, kde hojně využívá postavy čarodějnice. Postavu čarodějnice ve svých pohádkách zobrazuje právě i ona. V její pohádce *O labuti* (2004) je čarodějnice vyobrazena jako postava, kterou každý zná. Lidé si k ní chodili pro pomoc. I zde čarodějnice nežila mezi lidmi, ale v ustraní, přesněji v lese. Čarovala pomocí kouzelných formulí. Dokonce zde můžeme zpozorovat i kladnou stránku čarodějnice, kdy jí bylo líto zaklít prince nenávratně, tudíž tato postava nemusí být až tak zákeřná, jak se se na první pohled může zdát. V této pohádce je čarodějnice vykreslena jako shrbená, opírající se o svou stočenou hůl a v její blízkosti vždy pobíhala kočka nebo poletovala sova.

V pohádce *Divotvorný meč* (2004) je tato postava popisována jako krásná paní, která za každou cenu chce vládnout a mít moc nad ostatními. Díky své mocné magii dokázala proměnit lidi v koně. Disponovala tedy uměním metamorfózy, když uměla proměnit sebe, tak i ostatní ve zvíře. (K tomuto se váže, že existuje obecná víra, že čarodějnice na sebe berou podobu lišek. Má se za to, že v noci odcházejí jako liščí duše, kdy v této podobě dokáží nadělat velkou neplechu, a pak se vracejí zpátky do svého těla. Též existuje obecná archetypální víra, že například hysterické ženy a čarodějky mají liščí duše. Tento archetypální obraz existuje například v Japonsku, Číně nebo Rakousku.¹²⁶)

¹²⁶ FRANZ, M. L. von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, s. 173.

Právě v pohádce *Divotvorný meč* už čarodějnice byla za své chování potrestána. To samé platí také v pohádce *O Peciválovi*. V této pohádce se však píše už o zlé a osklivé ježibabě disponující vojskem, které páchalo škody. Oním vůdcem vojska byla právě ona. Zneškodnit se dala jen kouzelným mečem, smrtelníci proti ní byli bezbranní, jelikož se dala přemoci pouze kouzelným mečem. Také se zde zmiňuje o synech ježibaby, kteří jsou silnější nežli matka a berou na sebe dračí podobu. Nakonec i oni jsou zabiti. U čarodějnice tedy můžeme spatřit archetypální rovinu matky a amazonky, kdy dokáže sama vést mužské vojsko.

4.1.3 Jeníček a Mařenka – Wilhelm a Jacob Grimm

Zajímavým pojetím pohádky je pohádka *Jeníček a Mařenka* od Bratří Grimmů. V české verzi ji přepracovala Božena Němcová s názvem *O perníkové chaloupce*. Obě adaptace se od sebe v některých aspektech liší. Značně surovější verzí je pohádka od Jacoba a Wilhelma Grimmů.

Počátku příběhu dominuje postava chudého otce, vdovce, jenž se ožení se ženou, která je jeho vlastním dětem zlou macechou. Na její popud jsou děti odvedeny do hlubokého lesa. Zde začíná jejich iniciační cesta. Hlavní roli v tomto dějovém segmentu pohádky zaujme mladý Jeníček. Pro svoji sestru se stane ochráncem. Jeníček i Mařenka se ocitnou v krizové situaci při setkání se zlou čarodějnici, archetypální stínovou postavou. Ta pro ně znamená překážku, se kterou se musí vypořádat. Čarodějnici přemohou surovým způsobem – zabijí ji a okradou. Schéma iniciační cesty je cyklicky završeno návratem Jeníčka a Mařenky do svého domova.¹²⁷

4.1.4 Pohádka o perníkové chaloupce – Božena Němcová

Varianta příběhu o Jeníčkovi a Mařence sepsaná Boženou Němcovou využívá obdobný počáteční motivický koncept jako varianta známá ze souboru pohádek bratří Grimmů – vdovec svým dvěma dětem přivede nevlastní matku, která se k nim chová macešsky. Rovněž i v této verzi známého příběhu jsou děti odvedeny do lesa. Oproti grimmovské variantě se dominantní postavou pohádky stane Mařenka, jelikož Božena Němcová preferuje ženskou hrdinku v hlavní roli. Setkání s čarodějnici je pro tuto pohádku signifikantní a objevuje se ve všech popsáních variantách. Nicméně v této variantě pohádky má čarodějnice pomocníka, který představuje

¹²⁷ GRIMM, J. C. L. KORNELOVÁ M. ZMATLÍKOVÁ H. a GRIMM, W. K. *Pohádky bratří Grimmů*. Praha: Albatros, 1990, s. 67–78.

ztělesněné zlo. V pohádce se inovativně uplatňuje role pomocníka v podání neznámé ženy, která jim pomůže s návratem do rodného domu.¹²⁸

4.1.5 Rozbor pohádek *Jeníček a Mařenka*, *Pohádka o perníkové chaloupce*

V obou pohádkách máme stejný začátek – chudého muže, který se znovu ožení. Vezme si však zlou macechu, která nemá nikoho ráda. Už samotný začátek pohádky je velmi surový. Otec nechá své děti schválně v lese, aby měl dostatek jídla sám pro sebe. V přepracovaných vydáních můžeme nalézt, že je v lese nechá omylem. Obě varianty jsou z výchovného hlediska naprosto frustrující. Pro mladého čtenáře je až úzkostná představa, že ho rodič někde zapomene, nebo že se ho schválně zbaví.

Vybrané prostředí lesa pro zanechání a opuštění dětí není překvapením. Les totiž působí na čtenáře neznámě, strašidelně a je potřeba značná odvaha, aby se do něj mohlo vstoupit. Pro hlavní hrdiny se stává prostředím kolektivního nevědomí. Hlavní postavy jsou tak vystaveny úplně neznámé situaci a musí splnit svou iniciační cestu. V této pohádce hrdinové plní iniciační cestu, že poráží zlo a následně se dostávají zpět domů.

Některé situace v příběhu jsou velmi zajímavé a ve vyprávění od různých autorů se liší. Ve verzi od Bratří Grimmů se utěšování ujme Jeníček. Můžeme v něm spatřovat rysy muže, který chrání svoji malou sestřičku před zlem. Také podoby chytrého muže můžeme vidět v jeho řešení návratu domů pomocí rozhazování kamínků. V příběhu od B. Němcové je Jeníček vykreslen jako slabá postava, která nemá zpracovanou animu a anima. U jeho postavy převládá strach, a to že ho utěšuje žena působí dost dětinsky, proto v této fázi příběhu nepůsobí jako silná mužská složka.

Mařenka v původním znění prochází velkou iniciační cestou. Z ustrašeného malého děvčete se stane osoba, která dokáže porazit zlo. Její archetypální stránka se projeví v momentě, kdy intrikou dokáže zničit čarodějnici. Najednou nevinné děvče zvládne lhát, aby zachránila sebe a svého sourozence.

¹²⁸ NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti II* [online]. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012. Dostupné z https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/55/narodni_bachorky_a_povesti_ii.pdf. s. 251–254.

V převyprávění od B. Němcové je Mařenka starší sestrou, která utěšuje svého bratra a poté nalézá řešení jejich problému. Působí zde jako postava rozumnější a vyspělejší. Projevuje se u ní archetypální rovina matky, když cítí potřebu se postarat a pečovat o Jeníčka. Zároveň se u ní naznačuje mužská stránka a divokost v okamžiku, kdy dokáže bez váhání vylézt na strom.

V příběhu se objevuje symbol světýlka, v grimmovském pojetí symbol ptáčka. Oba symboly značí novou naději a zlom v příběhu – dovedou děti k perníkové chaloupce. Autoři jich využili přesně v půlce děje k jeho následné gradaci. Pravděpodobně má toto načasování vliv na to, co se chystá – z dosud nevinných a naivních dětí se stávají jedinci, které dokáží okrást, lhát, a dokonce zabít čarodějnici.

Čarodějnice v obou adaptacích vystupuje až v druhé půlce příběhu. Tradičně žije na okraji společnosti v lese. Grimmové ji zasadili do děje jako samostatnou bytost, kdežto Němcová jí udělila mužský protějšek v podobě dědka. Němcová jím dokreslila povahu postavy čarodějnice, která v příběhu byla zmíněna spíše jako vedlejší postava. V obou vyprávěních je vypočítavě jako zlá a vypočítavá figura. I přesto v ní můžeme nalézt kladný archetyp matky. Jeníčka a Mařenku nejprve vykrmuje, připraví jim postýlky, sice pro svoji potřebu, ale nějakým zvráceným způsobem o ně pečuje.

Postava dědka jen poukazuje na to, jakou má čarodějnice obrovskou ženskou moc. Dědek ji poslouchá na slovo, je jí zcela oddaný, dokonce až posedlý. V originálu působí čarodějnice hloupým dojmem, když se snadno nechá ošálit a zároveň se nechá Mařenkou strčit do pece. Tímto autor může čtenáře zbavit prvotního strachu z ní samotné, protože její hloupostí bylo zlo poraženo.

V příbězích o Jeníčkovi a Mařence se to jen hemží ženskými postavami. V *Pohádce o perníkové chaloupce* nemáme jen jednu čarodějnici. Popsané jsou dvě její podoby v odlišných aspektech. Nejprve zlou čarodějnici, která páchá zlo a ráda jí děti. Na druhé straně máme ženu, která plela len. Žena, která se zčistajasna zjeví v příběhu, zachrání děti její cennou radou a následně zdrží dědka, aby je nedohnal. Nakonec sama ona zmizí, tudíž ji lze chápat jako čarodějnici hodnou, rozumnou a moudrou.

V některých výkladech je možné se setkat s názorem, že to byla zemřelá matka. „*Aneb jak se jindy vypravuje, octnula se ta žena za utíkajícími dětmi, a když se jich na všecko vyptala,*

vzala je za ruku a vedla domů. – To byl duch jejich nebožky matky. – Když je přivedla domů k tatínkovi, pravila: „Jakube, vedu ti tvoje děti, zabloudily, dej si na ně pozor!“¹²⁹

Čarodějníci máme také hned v úvodu pohádek v podobě zlé macechy. Nemá ráda nikoho, jen sebe. Je sobecká, vypočítavá a vůbec neprojevuje stránku matky. Jedná jen v zájmu sebe a svého dobra. Umí pracovat s mužem, aby se jí podřídil a plnil její rozkazy. Dokáže ho tak zmanipulovat, že je ochoten zbavit se toho nejcennějšího, co mu život dal – dětí. Do značné míry i toto jednání nahání strach a hrůzu, když i v útvaru jako jsou pohádky je možné spatřit zlost, podlost, manipulativnost a sobeckost žen, které to vždy dokáží podat a skrýt přesně tak, jak potřebují. I v tomto příběhu je zlo představeno pomocí ženského elementu. Otec je tu klasicky vykreslen jako zbabělý muž, který žije ve stínu své ženy.

Tato pohádka je odjakživa považována za základ českého folkloru. České děti na ní doslova vyrůstají. Čtená je jim především verze od B. Němcové. Obě adaptace mají stejnou základní linii, ale koncepce příběhu se značně liší. Vyprávění Boženy Němcové je ovlivněno jejím feministickým pojetím. Zapojila více ženských postav a archetypů. Na druhou stranu z mužů udělala slabé jedince. Zatímco u grimmovského pojetí se setkáváme s hlavním hrdinou mužem – Jeníčkem, u Němcové je hybatelkou děje Mařenka. Sílu ženy postavila na ukázce dědka, který ženu neustále poslouchá.¹³⁰

V pohádkách je jasně dané zlo a dobro, což je na tomto příběhu už od začátku jasné. Zajímavé je, že pohádka by měla mít výchovný charakter, protože je určena malým dětem. Zde hrdinové, aby se zachránili, tak lžou, dokáží zabít ježibabu, a ještě jí okradou o perly a drahokamy. Překvapivým aspektem je také to, že pohádka nezačíná ani nekončí typickými úvodními a závěrečnými formulami. V pohádce B. Němcové se neví, zdali děti macecha znovu nevyhnala, nebo jestli dědek dostal trest za nesplnění úkolu.

Narativ těchto pohádek ve čtenáři evokuje strach, ale nakonec mu dává pocit, že opět dobro zvítězí nad zlem. Božena Němcová však do svého vyprávění promítala hodně feminismu.

¹²⁹NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti II* [online]. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012. Dostupné z https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/55/narodni_bachorky_a_povesti_ii.pdf. s. 253-254.

¹³⁰DVOŘÁKOVÁ, T. *Proměny syžetu Jeníčka a Mařenky: Komparace vnějších znaků a analýza jejich vnitřního obsahu na základě morfologického rozboru* [online]. Brno, 2010 [cit. 2022-04-12]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/nimqe/Bakalarska_prace_-_Promeny_syzetu_Jenicka_a_Marenky.pdf. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce prof. PhDr. Jaroslav Střítecký, CSc.

Hrdinku postavila do vůdčí osobnosti. Nesetkáváme se jen se škodícím prvkem jakožto ženou, ale Němcová dala škodící prvek i mužskému elementu (dědkovi).¹³¹

Celkově pojetí Bratří Grimmů působí víc surověji, místy až hororovým dojmem. Zbavení se dětí, věznění dětí, vražda, krádež. Zní to spíš jako příběh z literatury pro dospělé. Opak je pravdou. Ovšem Grimmové to šikovně zakomponovali do fantaskního světa – světa perníkové chaloupky. Ta představuje a evokuje ve čtenáři něco sladkého či dobrého. Díky zdobením vyvolává představu, že chaloupka bude krásné stavení, kde bude žít hodná osoba, která dětem pomůže. Nicméně zde je čtenář zbaven všech iluzí, protože i to, co je navenek krásné může vevnitř schovávat něco ošklivého. Tady krásná chaloupka ukřývala vevnitř zlou a ošklivou ježibabu.

Na mladé čtenáře také působí nevědomost a na začátku nezkaženost hlavních hrdinů. Imponovat jim může také iniciační cesta hlavních hrdinů. Není divu, že na příjemce příběhu to působí jako hezká, milá a čtivá pohádka.

I v těchto dvou verzích tedy převládá čarodějnice archetypálního charakteru. Zlá, ošklivá, posedlá jezením dětí. Žije sama na okraji společnosti, opět v chaloupce a lese. Představuje zlo, které musí být poraženo. Pohádka Jeníček a Mařenka má několik adaptací např. francouzskou či polskou. Důležité je zmínit, že jsou vždy autory upraveny do podoby jejich národního folkloru.

4.2 Postava čarodějnice v autorské pohádce

Čarodějnici, v autorských pohádkách, je poměrně složité přesně definovat. Autorská pohádka se o lidovou opírá, ale může ji významově překračovat. Každá postava čarodějnice může tedy oplývat jinými znaky.¹³²

V autorských pohádkách můžeme nalézt čarodějnici s výrazně kladnými rysy, žijící v rodinných kruzích. Nicméně i v autorských pohádkách lze objevit čarodějnice pojídající děti

¹³¹ DVORÁKOVÁ, T. *Proměny syžetu Jeníčka a Mařenky: Komparace vnějších znaků a analýza jejich vnitřního obsahu na základě morfologického rozboru* [online]. Brno, 2010 [cit. 2022-04-12]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/nimqe/Bakalarska_prace_-_Promeny_syzetu_Jenicka_a_Marenky.pdf. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce prof. PhDr. Jaroslav Střítecký, CSc.

¹³² HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

a nahánějící hrůzu, nebo vědomě páchající zlo. V některých případech je archetyp z lidových pohádek (jezení dětí, páchání zla) skryt, a tak můžeme postavu čarodějnice nalézt jako elegantní milou, upravenou ženu.¹³³

S kladnou postavou čarodějnice se můžeme setkat v díle *Malá čarodějnice (1996)* od Otfrieda Preusslera. Jeho Malá čarodějnice bydlí jako typická čarodějnice hluboko v lese, v kouzelném domečku na samotě. Jejím rádcem a pomocníkem je havran Abrax, který na ní dává pozor, aby netropila hlouposti. U Malé čarodějnice je znám i věk. Je jí přesně 127 let. Pro obyčejného člověka naprosto nedosažitelný věk, pro čarodějnice je to teprve začátek jejich čarování.

Malá čarodějnice působí kamarádským dojmem, protože je popisována jako mladá čarodějnice, která se teprve učí kouzlit. V mladém čtenáři nevzbuzuje děsivost a žádnou hrozbu, jelikož ona sama je útlého věku. Je rozverná, nezkažená a činí dobré skutky. Malá čarodějnice se neshoduje s archetypem matky. V díle vystupuje jako malé dítě, což je zcela proti tradičnímu pojetí postavy čarodějnice.¹³⁴

Díky pravidlům fantaskního světa, ve kterém postavy vystupují podle archetypálních vzorců a jejich charaktery jsou apriorně dány, čtenář očekává a cítí svou ohroženost zákeřností čarodějnic, ale zde tomu tak není. Důvodem je, aby právě tato postava zbavila děti konvenční myšlenky, že jsou čarodějnice zlé a strašidelné. Dětský vzhled a chování malé čarodějnice působí na čtenáře hravým, často až vtipným dojmem. To způsobuje, že mu vytěsňuje představy o tradiční čarodějnici a začíná tak přijímat obraz postavy, která nepůsobí zle a děsuplně.

Typickým příkladem elegantní a šarmantní postavy ženy jsou čarodějnice z autorské pohádky *Čarodějnice (2017)* od spisovatele Roalda Dahla. Na tomto příběhu je zajímavé, že ve čtenáři evokuje strašidelný svět, ale zároveň ho od něj izoluje. Komickými prvky tlumí děsivost a hrůzostrašnost, která vyzařuje z těchto postav. Použitá ironie však působí jako ochrana čtenáře před strachem. Čtenáře v napětí udržuje fakt, že se v příběhu prolíná svět reálný se světem nereálným. V této pohádce už čarodějnice nežijí na okraji společnosti, ale žijí mezi normálními

¹³³ HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

¹³⁴ Tamtéž.

lidmi. Působí jako obyčejné lidské bytosti, příjemné dámy, a proto čarodějnicí může být úplně kterákoliv z žen.

V tomto příběhu dokáží čarodějnice maskovat svoji povahu. V lidových pohádkách je automaticky brána jako postava záporná. V tomto příběhu však probíhá maskování jak vnější, tak vnitřní. Skvěle zamaskovaný vzhled, ale i charakter je velmi vágní, protože čarodějnice vystupují v reálném světě, a díky jejich maskování čtenář již nevnímá prostřednictvím této postavy představované zlo. Čtenář je, díky jejich upravenému vzhledu a charakteru, chápe jako laskavé, ochotné a normální ženy.

Při čtení lze dospět k zjištění, že tato pohádka, i přes velkou část ironie a důvtipu je o zlu. Jako je to v reálném světě, tak i zde se objevuje tajně, tudíž není ostatními na první pohled vidět.

V lidových pohádkách jsou čarodějnice plné nenávisti proti dětem, toto platí i pro tuto pohádku. V čarodějnicích je to už po staletí zakořeněný pocit, který je bezdůvodný, ale zároveň velmi intenzivní.¹³⁵

Na rozdíl od lidových pohádek, v této autorské nemají čarodějnice s nikým slitování. Zde už neplatí, aby hrdina přežil, tak musí splnit nějaký úkol. Čarodějnice jsou pro čtenáře rafinovanější a možná složitější na předvídaní. Jsou posedlé především dětmi a jejich jezením. Jejich přísun je jedno dítě týdně, když ho nedodrží, tak je s nimi k nevydržení. Pochutnají si na dětech stejně dobře jako lidi na jahodách se šlehačkou.¹³⁶ Čarodějnice si také svou oběť vybírá velmi pečlivě, jsou strategické a velmi pečlivé.

Čarodějnice v tomto příběhu žijí i společenským životem, už se před společností neukrývají, dokonce se sdružují a udržují si svoji „komunitu“. Pořádají různé akce, sjezdy, shlukují se, vymýšlejí lsti na děti a nevědomě se podporují.

Hlavní postavou je zde nejvyšší čarodějnice, ze které mají strach i samy jinak děsivé čarodějnice. Nejvyšší kouká a dbá na dodržení plánu, jak zlikvidovat děti. Berou to jako životní úkol či poslání, které musí splnit. Nejen úkol čarodějnic nahání čtenáři husí kůži, ale

¹³⁵ HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

¹³⁶ DAHL, R. *Čarodějnice*. Praha: Euromedia Group, a. s., edice: Pikola, 2017, s. 9.

podvědomě strach evokují i čarodějnické sjezdy, kde se skanduje, tleská a vyzdvihuje Hlavní nejvyšší čarodějnice a ostatní jen slepě přijímají její názory, které jsou prezentovány na sjezdech, za své.

Dahlovy čarodějnice jsou v díle popisovány jako zcela odlišný druh, který se snaží lidem a lidské civilizaci jen přiblížit. Na čtenáře mohou působit mnohdy lidštěji než tradiční čarodějnice, právě kvůli aktualizaci prostředí, a také kvůli způsobu jejich vyjadřování. Též působí nebezpečněji a zákeřněji než schematizovaná folklórní čarodějnice.¹³⁷

V této pohádce jsou rozbourané stereotypy vnímání čarodějnice. Nežijí na okraji společnosti, civilizují se, už mají nějaké poslání, které musí splnit. Mají nad sebou někoho hlavního, který na ně dohlíží a kterého se bojí. Jejich sjezdy a uctívání té nejvyšší čarodějnice působí doslova až fanatickým dojmem.

Podprahově se mohou prokazovat i známky feminismu, kdy čarodějnice jsou tady ženy, které bojují za ženy a lidská práva. I v této pohádce čarodějnice přeměňují věci, či lidi např. hl. hrdinu proměnily v myš, protože při jejich sjezdu je šmíroval a poslouchal.

Knihla začíná popisem postavy čarodějnice vypadá jako normální paní, oblékají se do normálních šatů, bydlí v normálních domech a vykonávají normální zaměstnání, proto je tak těžké je odhalit. Opravdická čarodějnice tráví svůj veškerý volný čas kutím piklů. Může pracovat jako pokladní či pracovat jako sekretářka a jezdit v luxusním autě, přesto bude mít v hlavě vymyšlení škod. Pravá čarodějnice se snaží neukazovat zuby a pusy, jelikož má modré sliny. Dalším znakem je, že nemá vlasy, proto nosí kvalitní paruku. Také nemá prsty, ale dlouhé drápy, proto nosí rukavice. Opravdová čarodějnice má velké nosní dírky, aby mohla vyčmuchat děti, které nenávidí. Nosí boty s podpatkem, protože nemá prsty, ale má je hranaté. Správná čarodějnice nekouzlí na veřejnosti, není totiž hloupá. Jedno je však jisté – čarodějnicí je vždy žena.¹³⁸

Tento popis nejen v dětech, ale i v dospělých může vyvolat pocity strachu i v reálném světě, protože popis rafinovaných a nemilosrdných žen evokuje, že čarodějnice opravdu existují

¹³⁷ HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

¹³⁸ DAHL, R. *Čarodějnice*. Praha: Euromedia Group, a. s., edice: Pikola, 2017, s. 7-9.

a stále jsou v lidské společnosti. „*Co vy víte – třeba nějaká čarodějnice bydlí přímo ve vašem sousedství.*“¹³⁹ Toto může působit na čtenáře až přímo paranoicky, protože odkazuje z fantaskního světa do světa reálného, že čarodějnice jsou všude kolem nás.

V autorských pohádkách začínají být čarodějnice více civilizované. Každá čarodějnice, se kterou se v autorských pohádkách setkáváme je osobitá. Autoři, archetyp lidového typu, však buď následují nebo vědomě překračují či aktualizují.¹⁴⁰

4.3 Porovnání postavy čarodějnice v lidové a autorské pohádce

U postavy čarodějnice se setkáváme, jak v lidové, tak autorské pohádce s některými stejnými rysy, ovšem vyskytují se i značné rozdíly týkající se aktualizací a novodobého charakteru.

V lidovém pojetí má čarodějnice ustálenou podobu. Je to dáno tím, že čarodějnice působí už po staletí v lidové tradici. Čarodějnice v lidové slovesnosti oplývá ustálenými vlastnostmi. To je pro řadu autorských pohádek využíváno jako vzor či předloha, které se drží, nebo se o ní opírají. Nelze postavu nějak zásadně měnit.

V autorské pohádce se však nabízí větší prostor pro zaktuálnění postavy. Aktuálnost mohou autoři tvořit i pomocí děje nebo různými prostředky např. humorným vyprávěním, kterým oprostí čarodějnici od stereotypní zlé postavy. Ta dokonce může působit až komicky a potlačit tím pocit strachu ve čtenáři.

V lidové pohádce je čarodějnice především vnímána jako zlá, ošklivá babizna, která chce svými činy jen škodit a také je pro ni charakteristické jezení dětí, na nichž si velmi ráda pochutnává. Nicméně lze nalézt též čarodějnici, na první pohled ošklivou a působící strašidelným dojmem, jako hodnou. Především jako moudrou rádkyni, která hlavnímu hrdinovi může pomoci v iniciační cestě. Některé čarodějnice však neradí nezištně, vždy něco za to můžou chtít.

¹³⁹ DAHL, R. *Čarodějnice*. Praha: Euromedia Group, a. s., edice: Pikola, 2017, s. 11.

¹⁴⁰ HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

Ve folklórní pohádce je čarodějnice postavena na archetypální rovině. Archetypem čarodějnice nemusí být posedlé jen ženy, může často posednout i muže. Nicméně v pohádkách ji můžeme nalézt například v podobě zlé macechy, ale i v podobě krásné panny. V samotné čarodějnici se promítá archetyp *Matky*, coby pečující, moudré ženy, zejména pro její rady. Můžeme v ní nalézt též rysy *Hetéry*, protože dokáže velmi dobře na muže zapůsobit, dokonce může s nimi manipulovat. Rysy *Amazonky* jsou viditelné například v tom, že čarodějnice působí jako nezávislá žena. Nepotřebuje do svého života za každou cenu muže, je neúnavná při dosahování svého cíle (ulovit děti) a také je typická pro svoji velkou odvahu.

V čarodějnici spatřujeme také archetyp *Médey*, který je zahalen velkou záhadou. Jedná se o nebezpečné ženy, které touží po moci a nebojí se ukrást děti. Často je postava čarodějnice vytlačována, protože archetyp čarodějnice má v sobě každý člověk. Pohádky a příběhy s ní dávají čtenáři možnost se s ní ztotožnit a přijmout ji i ve své osobě. V autorské pohádce je pak na autorovi, jestli se bude držet archetypálního chápání čarodějnice. Autor však může využívat významy, nebo také ne, a proto se archetypální významy v autorských pohádkách vyskytovat nemusí.

Tradiční role čarodějnice jsou obvykle zachovány. Čarodějnice nikdy neškodí jen tak. Vždy ví, co chce a jde si za tím. Je to silná žena, která se neštítí ničeho. Intriky, manipulace a podlost jsou její doménou při dosahování jejího umanutého cíle. Zajímavé je, že tato postava vždy zná svou hodnotu a postavení, což je vidět na určování jejích odměň. Vždy si stojí za tím, co chce a je neoblomná. Ovšem v autorských pohádkách ji autoři mohou vykreslit jako humornou a popletenou stařenu, která zapomíná.

Dokonce aby působila více vtípněji je zobrazená jako malé dítě, které je nemotorné a zatím se ve světě kouzel rozkoukává. Důležitou aktualizací v autorských pohádkách je její polidštění. Čarodějnice je tedy představována jako obyčejný člověk, dokáže se uplatnit a najít si místo v lidské civilizaci. Dokáže se také lehce adaptovat a na první pohled je těžké jí rozpoznat, proto tedy nemusí na první pohled nahánět strach, ba je možná horší, protože její stránka je čtenáři skryta a bude odhalována v průběhu příběhu. To může vést k tomu, že její přelstění bude mnohem náročnější. V některých pohádkách je čarodějnice vykreslena komickým způsobem a stává se tak neškodnou. Její zesměšňování vede k tomu, že ve čtenáři nevzbuzuje strach.

Lze podotknout, že čarodějnice nemusí být nutně jen zlou a zápornou postavou. Pokud se rozhodne páchat zlo, tak ho spáchá, protože pokud se čarodějnice pro něco rozhodne, to naplní. Ovšem ve většině případů má velmi skvělý nástup, kdy jí daří způsobit zlo, nicméně konečná fáze se jí nikdy nevydaří. Čarodějnice je tak vždy na konci poražena. Faktem je, že je vždy poražena dobrem. Buď dá hrdinovi možnost se zachránit v podobě nějakého úkolu, služby zkrátka všemu, co bude prospěšné pro ni., dá se říct až k hlouposti, a důvěřivosti (třeba Mařence), kdy je díky tomu obelstěna.

Obvykle čarodějnice drží slovo, a tak když hlavní hrdina splní, co má, tak je osvobozen. Zajímavé je, že i když je čarodějnice vypořádována jako zlá žena a intrikánka, v některých příbězích ji můžeme shledat jako přímou a čestnou. To vede k její naivitě, dá se říct až k hlouposti, a důvěřivosti (třeba Mařence), kdy je díky těmto vlastnostem zabita.

V lidové pohádce je charakter postavy čarodějnice ustálený, nemění se. Chová se přesně tak, jak je očekáváno, což je dáno její podstatou. Většinou čarodějnice nikdy nevystupuje hned od začátku příběhu. To může vést k tomu, že ji čtenáři chápou jako jednu z vedlejších postav, avšak pro příběh je velmi nepostradatelná. V autorské pohádce už ji lze nalézt jako hlavní hrdinku, které plní nějaké své osobní poslání. Tím se může více přiblížit příjemci, jeho pocitům a získat si tak jeho pozornost, a vytvořit si tak u čtenáře kladný vztah.

V uvedených lidových pohádkách má čarodějnice archetypální podstatu. Více strašidelněji působí v pohádce bratří Grimmů. Je to tím, že jedná sama za sebe. Dokáže děti přivábit. Dokáže zmást čtenáře tím, že se o děti začne starat a následně je uvězní. Zajímavé je, že čarodějnicí v této verzi zavraždí malé děvče. Femina je tedy zabita feminou.

Na tomto příběhu je ukázáno, že i ženy jsou schopny spáchat nekalý čin. První zlý skutek (uvěznění dětí) je tedy potrestán zlým skutkem (zabití čarodějnice), který už ale potrestán není, a tak ve čtenáři může zanechat pocit, že si občas může v životě poradit nečestným způsobem. U adaptace B. Němcové je zřetelnější, že příběh vycházel z pera ženy. Do postavy hlavního hrdiny staví ženu a na postavě čarodějnice ukazuje prostřednictvím jejího pomocníka, že žena je v hierarchii postavením výše než muži, protože mu neustále rozkazuje a on její rozkazy bez odporů plní.

Typická čarodějnice žije v samotě, v lese a v chaloupce na kuří nožce. V pohádkách *Jeníček a Mařenka*, *Pohádka o perníkové chaloupce* toto prostředí všechno splňuje až na chaloupku s kuří nohou. Máme tady krásnou chaloupku z perníku, která má působit na děti přívětivě a vzbuzovat falešnou naději, že tam žije hodný člověk. V autorské pohádce *Malá čarodějnice* je prostředí také dodrženo, avšak v pohádce R. Dahla *Čarodějnice* už je prostředí aktualizováno a čarodějnice žijí normálně ve společnosti.

V pohádkách jsou čarodějnice zobrazeny jako ženy, protože souvisí se stínovými vlastnostmi ženských hrdinek. Ztvárňují například divokost, surovost či pudové vlastnosti. Stínové stránky mužů jsou v pohádkách vyobrazeny například čerty, kteří jsou v příbězích také hojně zastoupeny. Stínové vlastnosti většinou zobrazují postavy, které čtenář a celá společnost vnímá negativně.

V autorské a lidové pohádce se také prolíná fakt, že čarodějnice disponuje kouzly, kterými může cokoliv a kohokoliv proměnit do podoby, do jaké se ona rozhodne. Svoje škůdcovství zaměřují především na lidi. Některé pojídají děti, některé se zaměřují klidně i na dospělé jedince.

Důležité je zmínit, že v lidových pohádkách dost zřídka vystupují malé děti. Výjimkou je právě pohádka *Jeníček a Mařenka*. To samé platí i o malých čarodějnicích. V lidových pohádkách se nevyskytují, protože by to neodpovídalo ukotvené charakteristice čarodějnice. V autorských pohádkách už tomu tak není, a právě v *Malé čarodějnici* jednu takovou máme. Tento aspekt dokáže čarodějnici přiblížit i těm nejmenším čtenářům, protože díky popisu postavy jakožto malého dítěte, je zbavena své strašidelnosti.

Při zkoumání lidové a autorské pohádky se kladla zvýšená pozornost na pohádkové motivy a také archetypální význam. V případě adaptace se pozornost soustředila také na dodržení narativu originální verze. V lidové pohádce se příběhy postav opírají o archetypální vzorce, protože v lidové slovesnosti je zachycena lidová tradice, zkušenosti a představy lidstva. Lze říct, že ve vybraných lidových pohádkách se archetypální významy objevují, kdežto ve vybraných autorských pohádkách se příběhy postav o ně jen opírají a postavy čarodějnice prošly značnou aktualizací autora.

Závěr

Mnoho lidí vyhledává pohádky pro jejich jednoduchý a nekomplikovaný syžet. Po pohádkách se sahá zejména v těžkých časech, protože v nich lze najít utěšení, moudrost a uklidnění, že všechno špatné jednou musí skončit a že zlo bude vždy potrestáno. Ryzost těchto příběhů přitahuje, bez ohledu na věk, všechny čtenáře. Pohádky provází lidstvo od nepaměti a v jejich životě mají značný koloběh, který začíná maminky čtením u jejich dětské postýlky a končí čtením pohádek svým potomkům. Zajímavé je, že s přibývajícím věkem si z pohádek lidé vytahují pokaždé jinou myšlenku a na příběhy nahlížejí a vnímají je pokaždé z jiného úhlu pohledu.

Cílem bakalářské práce byla analýza postavy čarodějnice v literatuře pro děti a mládež. Důraz se kladl především na proměny jejích vlastností a její archetypální podstatu ve vybraných pohádkách. V teoretické části bylo zaměřeno na pohádku jakožto žánr. Její definici je však poměrně složité určit, protože pohádka procházela četnými proměnami. Dále bylo uvedené členění na autorskou a lidovou pohádku. Další podkapitola se zabývala typologií pohádek, která poukazyvala na to, že národností typologie není jednotná. Poslední podkapitola, která se týkala pohádek, se zabývala jejich funkcemi.

Následující část práce se zabývala archetypy. Ty pomáhají lidem utvářet fantazii, myšlení a prožívání. Byly vysvětleny pojmy jako kolektivní nevědomí, archetypy, a pozornost se věnovala především ženským archetypům.

Další kapitola, která se skládala ze tří hlavních částí, byla věnována postavě čarodějnice. První část se zabývala celkovou charakteristikou postavy – jejímu zevnějšku, chování a působení v pohádkách. V jednotlivých příbězích jsme sledovali postavu čarodějnice a tyto poznatky jsme v následující kapitole shrnuli a porovnali. V lidových pohádkách se dodržuje jasná archetypální rovina. V autorských pohádkách je na tyto tradice sice navázáno, ale autoři se pokoušejí postavu zaktualizovat a polidštěním rozšířit.

Postava čarodějnice může také zobrazovat stínovou stránku hlavní hrdinky. Důležité je zmínit, že archetyp stínu má v sobě ukryt každý jedinec. Stín je dán především vztahem k sobě samému, když ho vědomě přijmeme, dovede nás ke smíření a obohacení vlastního života.

Chování a vystupování čarodějnice rovněž upozorňuje na potlačení divokosti dnešních žen. Divokost je dnešní společností vytěšňována, ovšem co je vytěšňováno, stává se daleko nebezpečnějším, protože se vymyká naší kontrole. V dnešní době však můžeme nalézt hnutí

jako je ženská emancipace či feministické hnutí, které se snaží opět probudit divokost a živelnost, která je ukryta v každé ženě.

Nicméně čarodějnice není nutně skryta jen v ženách, může přebývat i v mužích. Je překvapivé, že společnost je utvrzena a přesvědčena, že čarodějnice už neexistují. Lze však prokázat, že nejsou schované jen kolem nás. Především jsou ukryty v nás samotných a čekají na naše přijetí.

Seznam literatury

Primární literatura

- ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006.
- DAHL, R. *Čarodějnice*. Praha: Euromedia Group, a. s., edice: Pikola, 2017.
- ERBEN, K. J. *České pohádky*. Praha: Laichter, 1924.
- ERBEN, K. J. *Pohádky*. Hradec Králové: Kruh, 1972.
- GRIMM, J. C. L. KORNELOVÁ M. ZMATLÍKOVÁ H. a GRIMM, W. K. *Pohádky bratří Grimmů*. Praha: Albatros, 1990.
- HODGES, K. *Milované a obávané: bohyně, čarodějky, válečnice – nespoutané mytické ženy*. 1. Vyd. Praha: Metafora, 2020.
- PREUSSLER, O. *Malá čarodějnice*. Praha: Albatros, 1996.
- NĚMCOVÁ, B. *Národní pohádky*. Ilustroval Josef LADA. Praha: SNDK, 1962.
- NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti I* [online]. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/58/narodni_bachorky_a_povesti_I.pdf.
- NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti II* [online]. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/55/narodni_bachorky_a_povesti_ii.pdf
- NĚMCOVÁ, B. *České národní pohádky*. Ilustrovala Edita PLICKOVÁ. Kladno: Delta, 2004.
- VON FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008.

Sekundární literatura

- BENEŠOVÁ, A. *Děti a pohádky*. In: *O Pohádkách*. Usp. J. Červenka. Praha 1960
- BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek*. Praha: Nakl. Lid. nov., 2000.
- ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*. Praha: Albatros, 1990.
- ČERNÝ, J. a HOLEŠ, J. *Sémiotika*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004.
- DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. 1. Vyd. Severočeské nakladatelství v Liberci, 1969.
- ESTÉS P. C., *Ženy, které běhaly s vlky: mýty a příběhy archetypů divokých žen*. Praha: Pragma, 1999.

- HOPCKE, R. *Průvodce po sebraných spisech C. G. Junga*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1994.
- CHALOUPKA, O. a VORÁČEK, J. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984.
- JACOBI, J. S. *Psychologie C.G. Junga*. Vyd. 2., V Portálu 1. Praha: Portál, 2013.
- JUNG, C. G. A BARZ, H. *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997.
- JUNG, C. G. *Osobnost a přenos*. Brno: T. Janeček, 1998.
- MOCNÁ, D. a PETERKA J. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004.
- MOLTON, M. D. a SIKES, L. A. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium: Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015.
- PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007.
- RICHTER, L. *Pohádka... a divadlo*. Vyd. 1. Praha: Dobré divadlo dětem, 2004.
- SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998*.
- STARÝ, R. *Potíže s hlubinnou psychologií: esejistická studie o analytické psychologii C.G. Junga*. Vyd. 1. Praha: Prostor, 1990.
- STEIN, M. *Jungova mapa duše*. 1. vyd. Brno: Emitos, 2016.
- ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1989.
- TOLSTOJ, A. N. a HEŘMAN, M. *Ruské národní pohádky*. 2. rozš. Vyd. Praha: Svět sovětů, 1950.
- TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992.
- URBANOVÁ, S. a ROSOVÁ, M. *Žánry, osobnosti a díla: (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. 4. vyd. (upravené a rozšířené). Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 2003.
- VAŘEJKOVÁ, V. *Česká autorská pohádka*. 1. vyd. Brno: CERM, 1998.

Články

- HESSOVÁ, J. *Cesta do nevědomí. Nový prostor* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://novyprostor.cz/clanky/524/cesta-do-nevedomi>

Webové stránky

FRANČE, V. *Archetyp matky. Grafologie a psychologie* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <http://ografologii.blogspot.com/2008/05/archetyp-matky.html>

Bakalářské práce

HAVLÍNOVÁ, M. *Postava čarodějnice ve světové fantasy*. Plzeň, 2018. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Brčáková.

TANCEROVÁ, K. *Stereotypové vnímání atributů vybraných pohádkových bytostí u českých dětí* [online]. Českých Budějovice, 2021 [cit. 2022-04-12]. Dostupné z:

<https://theses.cz/id/vyxbbbr/44933182>. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita České Budějovice. Vedoucí práce Mgr. Michaela Křivancová, Ph.D.

VĚŘÍŠOVÁ, M. *Rozbor ženských postav v pohádce Sněhurka a sedm trpaslíků podle archetypové psychologie C. G. Junga* [online]. Hradec Králové, 2019 [cit. 2022-04-12].

Dostupné z: <https://theses.cz/id/gn5z53/32255642>. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové. Vedoucí práce Mgr. Ivana Ryška Vajdová.

DVOŘÁKOVÁ, T. *Proměny syžetu Jenička a Mařenky: Komparace vnějších znaků a analýza jejich vnitřního obsahu na základě morfologického rozboru* [online]. Brno, 2010 [cit. 2022-

04-12]. Dostupné z: [https://is.muni.cz/th/nimqe/Bakalarska_prace_-_](https://is.muni.cz/th/nimqe/Bakalarska_prace_-_Promeny_syzetu_Jenicka_a_Marenky.pdf)

[_Promeny_syzetu_Jenicka_a_Marenky.pdf](https://is.muni.cz/th/nimqe/Bakalarska_prace_-_Promeny_syzetu_Jenicka_a_Marenky.pdf). Bakalářská práce. Masarykova univerzita.

Vedoucí práce prof. PhDr. Jaroslav Střítecký, CSc.